

Tuna Gazetesi Perspektifinden Tuna Vilayeti'ndeki 1873 Tarihli Kolera Salgını

1873 Chlora Epidemic in the Danubian Province According to the Newspaper "Tuna"

Kamil ÇOLAK*

ÖZET

Tuna Vilayeti özellikle Mithad Paşa'nın valiliği döneminde ön plana çıkan, matbaası ve çıkardığı Tuna Gazetesi ile Rumeli'de dikkat çeken önemli bir vilayettir. Bu önem biraz da coğrafi konumdan, yani vilayetin önemli bir bölümünün Tuna Nehri kenarında yer almasıyla kaynaklanmaktadır. Zira ticaret, nakliye ve seyahat gibi çeşitli amaçlarla kullanılan Tuna Nehri, tarih boyunca kendisine büyük önem atfedilen bir nehir olmuştur. Hatta nehre yakın bölgelere yapılan askeri seferlerde nehirden azami ölçüde yararlanılmıştır. 1873 yılı itibarıyla Rusçuk, Vidin, Varna, Sofya, Tırnova ve Tulça olmak üzere 6 sancak, 41 kaza ve 18 nahiyeden oluşan Tuna Vilayeti'nin merkezi nehir kenarında yer alan Rusçuk şehridir. Daha önceki yüzyıllarda ve XIX. yüzyılın ilk yarısında zaman zaman etkili olan kolera salgınları 1873 yılında dikkate değer bir artış göstermiş, bütün dünyada etkili olduğu gibi Osmanlı topraklarında da önemli ölçüde kendini hissettirmiştir. Bahsi geçen yılda Rumeli'yi adeta kasıp kavuran kolera salgını, 7 Mayıs tarihinde Vidin taraflarında gelişme göstererek Tuna Vilayeti'ne yayılmış, yıl sonuna kadar pek çok kişinin hastalığa yakalanmasına ve 1171 kişinin ölümüne neden olmuştur. Osmanlı devlet yetkilileri kolera vakasına rastlanan bölgeyi önce kordon altına almış, ardından karantina uygulaması yoluna gitmiştir. Pek tabii olarak ilgili yerlere doktor, eczacı ve ilaç sevkiyatları yapılmış, hastaların sıhhi ortamları ve yiyecekleri konusuna özel bir önem gösterilmiştir. Çalışmada Tuna Vilayeti dahilinde vukubulan kolera vakaları kaynaklar elverdiği ölçüde ortaya konulmaya çalışılmış, devletin aldığı önlemlere yer verilmiş, hastalığın önemine dikkat çekilerek konu ayrıntılarıyla irdelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tuna, Balkan, Rumeli, Bulgaristan, kolera, salgın, hastalık, karantina.

Çalışmanın Türü: Araştırma.

ABSTRACT

The Ottoman Empire carried out some changes in local administration in 1864 and began to apply provincial system (vilayet sistemi) instead of principality system (eyalet sistemi). The Danubian Province which came to the fore during the governorship of Mithad Paşa is an important province especially in respect to the printing house and the newspaper called *Tuna*. The importance of the province is also because of the geographical position of the province. The great part of the province is situated next to the River Danube. The Danube which was ascribed great importance to itself was used from the ancient times on for the purposes of trading, transporting, travelling etc. Even during the military expeditions made to the regions near by the Danube the Ottoman State took the advantage of the river in maximal level. During the second half of the XIXth century with special reference to 1873, the Danubian Province had 6 sanjaks (Ruse, Vidin, Varna, Sofia, Tırnovo and Tulcea), 41 districts and 18 townships. The capital city of the Province was Ruse (Rusçuk).

The main source of this study is the *Tuna Newspaper*. This newspaper has two pages and four columns in each page. It was published in Ruse two times a week, Sunday and Wednesday. The newspaper has four main titles, *Special Subjects*, *General Subjects*, *News from Abroad* and *Advertisements*. Under these titles one can find especially political, economic, socio-cultural news. On the other hand, sometimes news about health can also be found.

Cholera which is the main topic of this study is a kind of mortal epidemic disease emerging in India in 1768. In the past because of this epidemic disease lots of people died. Cholera epidemic also showed its mortal effects in the first half of the XIXth century. During the second half of the XIXth century, especially in 1865 and 1873 we can see the fatal effects of cholera epidemic again. Cholera epidemic in the Danubian Province appeared first in Vidin in May 7, 1873. During the year in the sanjaks, districts, townships and villages of the Province about 1171 people died and 2000 people became ill because of the disease. The most affected districts and towns of the Danubian Province from cholera were Ruse, Tulcea, Tırnovo, Hezargrad, Pleven, Shumen, Berkofca, Orhaniye, Hirsova and Pravadi. It is estimated also for the world that because of chlora epidemic 183.549 people died, 247.718 people returned to health and 2.028 people continued treatment till December, 1873.

It is well known that the most important measure for cholera disease is the application of quarantine and admission to cordon. When a cholera epidemic appeared in a place, the state officials took that place under cordon and quarantine. The main quarantine stations in the Danubian Province were in Ruse and Isakci. The people coming from the west and from the regions of Wallachia and Moldavia were taken under control in these stations. The people going to Istanbul were also taken under control in the quarantine buildings in Varna and in the Bosphorus. There were also six hospitals in the Sanjak of Ruse, four hospitals in the Sanjak of Vidin, two hospitals in the Sanjak of Tulcea, one hospital in the Sanjak of Sofia and one hospital in the Sanjak of Varna. All these hospitals and quarantine buildings remained sometimes insufficient to supply health services therefore some people complained quarantine applications.

Of course health service was also very important during cholera epidemic. When an epidemic event emerged in a place, doctors, pharmacists, drugs and medical materials were sent there as soon as possible. Sometimes new cottages were built for the

* Yrd. Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

patients in the places which have fresh air. Authorized persons strained to be able to create a healthy atmosphere for the patients and also took care of the hygiene of the foodstuffs.

We know that in the XIXth century scientists from Germany and Italy were studying on cholera disease and producing some drugs. These scientists sent a few bottles of drugs to İstanbul as samples. In addition, some scientists studied on the ways of keeping from cholera epidemic and one of them sent his two books about cholera to the Ottoman Sultan and Prime-minister. Dr. Huder from Canada also tried to inject milk into vein as a method of treatment to be saved from cholera. It can be said that he became partially successful in some of his applications but in general scientists did not support this kind of treatment.

Cholera epidemic resulted in a lot of family drama. Lots of people died during the mortal disease and lots of children became orphans. Because of the epidemic some people died, some people left their lands and went other places. This resulted also in demographic changes in some places. We know that fairs were very important instruments for economic activities. However cholera epidemic also affected these fairs negatively. Lots of people could not go to the fairs because of the disease.

It can be said that in order to give an end to cholera epidemic the Ottoman State tried to take all measures however it was too difficult to avoid spreading of the disease. The state built new quarantine buildings and took the diseased places under cordon. Health services were extremely tried to be applied and to the end of the year 1873 cholera epidemic ended.

To be able to set forth the cholera epidemic in 1873 in Danubian Province we utilized the *Tuna Newspaper* as the main source of the study. It gives detailed information about the epidemic in the Province. We also used some documents from the Ottoman Archive in İstanbul. Lastly we supported the study with related sources. Using all these documents we tried to analyze the cholera epidemic in respect to causes, spread and consequences.

Keywords: The Danube, Balkan, Rumelia, Bulgaria, cholera, epidemic, disease, quarantine.

The Type of Study: Research.

GİRİŞ

1864 yılında Osmanlı Devleti'nin yerel yönetimlerle ilgili yapmış olduğu düzenlemeler neticesinde eyalet sistemi kaldırılarak yerine vilayet sistemi ikame edilmiştir. Vilayetler kurulduktan sonra kalkınmaları ve gelişmeleri amacıyla her vilayette birer matbaa kurulmasına karar verilmiş, bu çerçevede vilayet salnâmeleri ve vilayet gazetelerinin yayınına başlanmıştır. Bu gazeteler Türkçe'nin yanında bölgenin yaygın olan ikinci diliyle de yayınlanmıştır (Koloğlu, 2006; 31-33).

Yeni düzenlemeler çerçevesinde oluşturulan vilayetlerin başında gelen Tuna Vilayeti; 1874 yılında Rusçuk, Vidin, Varna, Sofya, Tırnova ve Tulça olmak üzere 6 sancak ve bu sancaklarda yer alan 41 kaza ile 18 nahiyeden oluşmaktaydı (*Tuna Vilayeti Salnamesi*, 1290 (1873-1874); 100-102).¹ Vilayetlerin gelişmesine katkı sağlayacağı düşünülen matbaalardan biri Tuna Vilayeti'nin merkezi olan Rusçuk'ta kurulmuş, 1865 yılında bu matbaada Tuna Gazetesi adıyla Türkçe ve Bulgarca olarak bir gazete basılmaya başlanmıştır.² 1877 yılına kadar yayın hayatına devam eden gazetenin basıldığı matbaanın kurucusu Tuna Vilayeti'nin valisi olup daha sonra sadrazamlığa kadar yükselmiş olan Mithad Paşa'dır.³ Tuna Gazetesi, bünyesinde pek çok aydın barındırmıştır ki, edebiyat tarihimizin önemli şahsiyetlerinden biri olan Ahmet Mithad Efendi de mesleğe Tuna Gazetesi'nde başlamıştır (Kocabaşoğlu, 1991; 145). Konumuzu teşkil eden dönemde her bir sayfada dört sütun olmak üzere iki sayfa halinde pazar ve çarşamba günleri haftada iki gün yayınlanmış olan Tuna Gazetesi, "Mevâdd-ı Husûsiyye", "Mevâdd-ı Umûmiyye", "Havâdis-i Hariciyye" ve "İlânât" başlıkları altında yurt içi ve yurt dışı gelişmelerle ilgili olarak önemli bilgiler vermektedir.

Diğer gazetelerde olduğu gibi Tuna Gazetesi'nde de daha ziyade siyasi ve ekonomik haberler ağırlıklı olmakla beraber gerekli olduğu durumlarda sağlık konularında da ayrıntılı bilgiler verildiği dikkate değer bilgiler sunmaktadır. Kolera ilk defa 1768 yılında Hindistan'da görülen (Macar, Tarihsiz; 20) ölümcül, salgın bir hastalıktır. Kolera salgını XIX. asrın ilk yarısında ve yüzyılın ikinci yarısının başlarında dünyanın çeşitli yerlerinde ve Osmanlı topraklarında önemli kayıplara neden olmuştur. Kolera salgını konumuzun sınırlarının çizildiği 1873 yılında da etkili olmuş, Tuna Vilayeti'nde özellikle Rusçuk, Tulça, Tırnova, Hezargrad, Plevne, Şumnu, Berkofça, Orhaniye, Hırsova ve Pravadi gibi yerlerde pek çok kişi hayatını kaybetmiştir.

¹ Tuna Vilayeti 1864 yılında ilk oluşturulduğunda Niş Sancağı da vilayete dahil olmakla birlikte, 1873 yılında vilayet içinde yer alan sancaklar arasında gözükmemektedir. 1868-1869 yıllarına ait ilk Tuna Salnamesi'nde Niş Sancağı'nı Tuna Vilayeti içinde gösteren sayfalar için bkz. (*Tuna Vilayeti Salnamesi*, 1285 (1868-1869); 66-73).

² Tuna Gazetesi'nin ilk 52 sayısı ile ilgili bir tanıtım yazısı için bkz. (Kocabaşoğlu, 1991; 141-149). Tuna Vilayeti matbaası ve Tuna Gazetesi ile ilgili kısa bir bilgi için ayrıca bkz. (Selimoğlu, 2002; 134-137).

³ Mithad Paşa 1864 yılında ilan edilen yeni vilayet nizamnamesi çerçevesinde Silistre, Vidin ve Niş eyaletlerinin birleştirilmesiyle oluşturulan Tuna Vilayeti'nin ilk valisi olmuş, yaklaşık 3.5 yıl burada başarıyla görev yapmıştır (Çetinsaya, Buzpınar, 2005; 8).

Osmanlı Devleti hastalıklarla mücadele edebilmek amacıyla dönemin imkanları ölçüsünde tıp alanında bazı ilerlemeler kaydetmeye çalışmıştır. 1827'de açılan ve 1839'da tam anlamıyla modern niteliğe bürünen Askeri Tıp Okulu'yla Osmanlılarda modern tıp anlayışının başladığı söylenebilir. Ayrıca 1866'da açılan Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye de Osmanlı Devleti'nde tıbbın modernleşmesine önemli katkılar sağlamıştır. Askeri Tıp Okulu'nda ordu için doktor yetiştirilmesi hedeflenmişken, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin temel amacı ülke çapında görev yapacak doktorlar yetiştirmek olmuştur. Ülke genelindeki sağlık teşkilatlanmasının ise 1840 yılı dolaylarında kurulan karantina örgütüyle başladığını söylemek mümkündür.⁴ 1866'da kurulan Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye daha ilk mezunlarını vermeden buradan mezun olacak doktorların taşraya tayin işi ile görevleri, 1871 yılında yayınlanan bir nizamname ile belirlenmiştir. *Memleket tabibi* adıyla sancak ve kazalarda görevlendirilecek olan bu doktorlardan klasik tedavi edici hekimlik hizmetinin yanında dünyadaki gelişmelere paralel olarak bir halk sağlığı ya da koruyucu sağlık hizmeti anlayışı da beklenmiştir (Aydın, 2004; 188,189,195,196).

Osmanlı Devleti'nde kolerayı ortadan kaldırmak için uygulanan yöntemlerden en belirgin olanı hastalığın olduğu bölge ya da mevkinin kordon altına alınarak karantina uygulamasına geçilmesi olmuştur. Devlet karantina konusuna oldukça önem vermiş ve vilayet dahilindeki bazı kazalarda karantinadan sorumlu birimler oluşturmuştur. Ayrıca bu dönemde temizlik tedbirleri had safhaya çıkarılmış, hastalar için havası temiz yerlerde kulübeler inşa edilmiş, ilgili bölgeye doktor ve eczacılar sevk edilmiştir.

Bu çalışmanın temel kaynağı Tuna Gazetesi'dir. Zira gazete, vilayet başkenti olan Rusçuk'ta basıldığından bölgedeki gelişmeleri ayrıntılarıyla aktarmaktadır. Gazetenin, konumuzu teşkil eden 1873 yılına ait sayıları taranmış ve vilayet dahilinde görülen kolera salgını sebepleri, gelişimi ve sonuçları açısından ayrıntılı olarak irdelenmeye çalışılmıştır. Çalışma ayrıca Osmanlı Arşiv belgeleri, Tuna Vilayeti Salnameleri ve ilgili literatür ile takviye edilmiştir.

Ana Hatlarıyla XIX. Yüzyıl Başları ve Ortalarında Kolera Salgınları

Kolera, insanların taşıyarak birbirlerine bulaştırdıkları bir mikrobu yayılmasıyla salgın haline dönüşebilen ölümcül bir hastalıktır. Özellikle kirli su, dışkı ve kusma yoluyla kolayca yayılabilen kolera mikrobu, kara sinek vasıtasıyla da yayılma gösterebilmektedir. Kusma, ishal, idrar zorluğu, baş ve karın ağrısı gibi belirtileri olan ve günümüzde aşıyla zararlı etkisi önlenemeyen bu hastalığın kaynağı genel anlamda Hindistan olarak kabul edilmektedir.

Kolera ilk defa 1768 yılında Hindistan'da ortaya çıkmış, ticaret yolları vasıtasıyla tüm dünyaya yayılmıştır. 1811-1817 tarihleri arasında Hindistan'da başlayıp 1826 yılında yayılma gösteren ilk büyük kolera salgını, 1829'da Rusya'yı, 1831'de Çin, Almanya, İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu ve Afrika'yı etkisi altına almıştır. 1832 yılında Amerika ve Kanada'da da etkili olan kolera salgını bu ilk süreçte muhtemelen 25 milyon kişinin ölümüne sebep olmuştur. İkinci büyük salgın yine Hindistan'da başlamış, 1840-1862 yılları arasında en az bir milyon kişinin ölümüyle sonuçlanmıştır. Üçüncü kolera salgını 1863-1875 tarihleri arasında görülmüştür ki, konumuzu teşkil eden salgın da bu grupta yer almaktadır. Konumuzun dışında kalmakla birlikte XIX. yüzyıldaki son büyük salgının 1883-1894 yılları arasında gerçekleştiğini belirtmek gerekir (Macar, Tarihsiz; 20-21).

Hindistan kaynaklı olarak ortaya çıkan kolera salgınları özellikle hac ziyareti için Hicaz bölgesine gelen hacılar aracılığıyla Osmanlı topraklarına da sıçramaktaydı. 1817 yılında Hindistan'da bir kolera salgını ortaya çıkmış ve yıllar boyu ülkeyi kasıp kavurmuştur. Muhtemelen bu salgın Basra körfezi üzerinden Hicaz bölgesine de sıçramış ve 1831 yılında bölgede oldukça etkili olmuştur. Benzer şekilde 1840 yılında Hindistan'da yeni bir kolera salgını çıkmış, 1846'da Hicaz bölgesinde de salgın görülmüştür. Son olarak 1865'te Hindistan'da kolera görülmesinin ardından yine Hicaz bölgesinde de yaygın olarak kolera salgınlarına rastlanmıştır. Hindistan'da ortaya çıkan kolera salgının Hicaz bölgesine sıçramasının nedeni muhtemelen her yıl 20 bin ile 25 bin arasında değişen gurupların Hac ibadeti için Hicaz bölgesini ziyaret etmeleridir (Kuneralp, 1996; 503).

Hindistan üzerinden gelen kolera salgınları, hastalık mikrobu taşıyan kimseler aracılığıyla diğer Osmanlı topraklarına ve Avrupa'ya da yayılmaktaydı. Nitekim 1865'te başlayan kolera salgını

⁴ Tuna Salnamelerinden anlaşıldığına göre karantina ile ilgili düzenlemeler Hicri 1254 tarihinde (M. 1838-1839) yapılmış ve *vaz'ı-nizâm-ı karantina* adıyla uygulanmaya başlamıştır (*Tuna Vilayeti Salnamesi*, 1285, 1290 (1868-1869, 1873-1874); 20, 22).

Hindistan'dan gelen hacıların İskenderiye yakınlarında konaklamaları sırasında yayılma göstermiş, üç ay içinde 60 bin kişinin ölümüne neden olmuştur. Bunun üzerine İskenderiye'de bulunan Avrupalılar şehri terk etmiş, Beyrut, İzmir, Malta, Ancona, Marsilya gibi Akdeniz'in değişik limanlarına sığınmaları nedeniyle kolera salgınına da gittikleri yerlere beraberlerinde götürmüşlerdir. *Mubbir-i Surur* adlı bir Osmanlı gemisinde bulunan kimseler aracılığıyla salgın hastalık İstanbul'a da sıçramış, ardından tüm Avrupa'yı etkisi altına alan kolera salgını İngiltere'den sefer yapan gemilerle Amerika kıtasına da yayılmıştır (Kuneralp, 1996; 504).

Kolera salgınının yayılması üzerine Fransa konunun tartışılması ve önlemler alınması amacıyla bir konferans önerisinde bulunmuştur. Osmanlı Devleti'nin de konuyla yakından ilgilenmesi üzerine konferansın 1866 yılı Şubat ayında İstanbul'da yapılmasına karar verilmiştir. Avusturya, Belçika, Fransa Britanya, Hollanda, Yunanistan, Danimarka, İran, Portekiz, Prusya, Rusya ve İsviçre'den temsilcilerin katıldığı konferansın ilk oturumu Dışişleri Bakanı Ali Fuad Paşa tarafından açılmıştır. Konferansta hastalığın Hindistan'dan Hicaz'a ve oradan diğer bölgelere yayıldığı genel olarak kabul edilmiş, hastalığın var olan bölgeden dışarı sıçramaması için karantina istasyonları oluşturulması ve Hicaz bölgesindeki sağlık koşullarının iyileştirilmesi gibi kararlar alınmıştır. Osmanlı Devleti alınan bu kararlar çerçevesinde kolera salgınının önlenmesi amacıyla 1866 ve 1867 yıllarında bir dizi önlem almıştır (Kuneralp, 1996; 504-506).

1870 yılına gelindiğinde Osmanlıları çevreleyen topraklarda bazı kolera vakalarının ortaya çıktığı görülmektedir. Örneğin 1870 yılı Temmuz ayında Kırım'ın Kerç şehrinde kolera vakalarına rastlanmıştır. Hatta şehir *şebbenderinin* (konsolos) İstanbul'a verdiği bilgilerden anlaşıldığına göre sıhhiye memurları her nedense şehre temiz patent vermişlerdir. Benzer şekilde Hocabey (Odessa) şehrinde de kolera vakalarına rastlanmış, *şebbender* Ağustos ayı başlarında hastalık zuhur ederek birkaç kişinin vefat ettiğini İstanbul'a bildirmiştir (Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), HR.TO., 329/19; 329/20; 329/21; 329/25).

1871-1872 yıllarında da değişik yerlerde kolera salgınları ortaya çıkmıştır ki, konumuzu teşkil eden 1873 tarihli salgına arka plan olması açısından Tuna Vilayeti'nde ve burayla irtibatlı olan diğer bazı yerlerdeki bazı vakalardan örnekler vermeye çalışacağız.

Tuna Vilayeti'nde 1871-1872 Tarihli Kolera Salgınları

Osmanlı topraklarında 1873 yılında hız kazanarak belirli bir noktaya ulaştığı görülen kolera salgını muhtemelen 1871-1872 yıllarında rastlanan bazı vakaların devamı niteliğindedir. Bu yıllarda vilayetin bazı kesimlerinde az da olsa kolera vakalarına rastlanmış, hastalığı ortadan kaldırmak için karantina başta olmak üzere bazı tedbirler alınmıştır.

1871 yılında kolera salgınıyla ilgili ilk ciddi vaka, yıl sonuna doğru Kalas'da görülmüştür. Kalas kasabasında bazı kimselerin ölmesi üzerine Tuna vilayet makamı tarafından Kalas'ın kordon altına alınması teklif edilmiş, aksi takdirde Kalas'dan ve Eflak tarafından gelecek Tuna boyunca seyahat edecek olan bütün gemilerin durdurularak karantina altında bekletilecekleri ilan edilmiştir (*Tuna Gazetesi (Tuna)*, Nr.628). Bu arada kolera salgını Kalas ile sınırlı kalmamış, Tulça'da da bazı vakalara rastlanmıştır. Ancak yaklaşık üç haftalık bir süreçte Kalas ile Tulça'da yeni vakalara rastlanmaması hastalığın sona erdiği şeklinde yorumlanmış, Rusçuk'ta daha önce alınan sıhhiye tedbirlerinden vazgeçilirken Tuna iskelelerindeki karantina uygulamalarına da son verilmiştir (*Tuna*, Nr.632; 633).

Kolera salgınına 1872 yılının ilk günlerinde Sofya civarındaki bazı köylerde de rastlanmıştır. Ancak *Tuna Gazetesi*'ndeki haberlerden anlaşıldığı kadarıyla bölgede gereken tedbirler alınmış, salgın tehlikeli boyutlara ulaşmamıştır (*Tuna*, Nr.637).

1872 yılı ilkbaharı kolera salgını konusunda sakin geçmekle birlikte, Haziran ayı başlarında Hocabey (Odessa) kaynaklı olarak tekrar ciddiyet kazandığı görülmektedir. Hocabey'de ortaya çıkan kolera vakasının Osmanlı topraklarına sirayet etme ihtimaline karşı hükümet olaya müdahale etmiştir. Hocabey'den ya da Hocabey ile bir şekilde ilişkili olan limanlardan Osmanlı topraklarına gelen gemilerin karantinaya alınması gerektiği belirtilmiş, bunun için Karadeniz kıyısında bulunan iskelelerden gereken sağlık tedbirlerini almaları istenmiştir (*Tuna*, Nr.680). Deniz yoluyla gelecekler için alınan bu önlemlere karşın, bazı kimselerin Hocabey'den kara yoluyla Eflak-Boğdan'a girmeleri ve bu şekilde Tuna kıyılarına kolera bulaştırmaları mümkündür. Bu nedenle Tuna Vilayeti ile Eflak-Boğdan yetkilileri arasında gerçekleşen haberleşmeler neticesinde, Eflak-Boğdan'ın Rusya ile olan sınırları boyunca bir dizi karantinahaneler inşa

edilmesine karar verilmiştir. Böylece Rusya tarafından gelecek yolcular karantina altına alınacak, kolera salgınının hem Eflak-Boğdan'a, hem de Tuna vilayetine sirayet etmesi engellenmiş olacaktı (*Tuna*, Nr.683). Sonuç olarak alınan tedbirler etkili olmuş, Haziran ayı sonlarına doğru Hocabey'deki kolera salgını da birkaç küçük vaka dışında sona ermiştir (*Tuna*, Nr.684).

Tuna Vilayeti'nde 1872 yılına ait son kolera vakalarına Kalas ile İbrail taraflarında rastlamaktayız. Buradaki kolera salgını karşısında gereken sağlık tedbirlerini almak üzere İstanbul'dan bir sıhhiye komiseri görevlendirilmiş, salgın büyük boyutlara ulaşmadan 6 Kasım tarihi itibarıyla üstesinden gelinmiştir (*Tuna*, Nr.722).

1872 yılında Tuna Vilayeti ile birlikte az da olsa ülkenin diğer bazı kesimlerinde de kolera vakalarına rastlanmaktaydı. Anlaşıldığı kadarıyla kolera salgını belirli oranda İstanbul'da da etkili olmuş ancak Ocak ayı sonlarında etkisini kaybetmeye başlamıştır (*Tuna*, Nr.643). Daha önceki bölümde belirttiğimiz gibi koleranın sık görüldüğü yerlerden biri olan Hicaz bölgesi ile Yemen'de de salgın görülmüş, ilkbahar sonlarında etkili olan hastalık Haziran ayı sonlarına doğru ortadan kalkmıştır (*Tuna*, Nr.682).

Burada belirtilmesi gereken bir başka kolera vakası Macaristan'ın Peşte şehri ile ilgilidir. Zira 1872 yılında Peşte'de devam etmekte olan kolera salgınının özellikle Tuna yoluyla Osmanlı topraklarına sıçrama tehlikesi bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti bu nedenle önemli tedbirler almıştır ki, aşağıda bu konuya temas edilecektir.

Sonuç olarak 1873 yılından önce Tuna Vilayeti'nde az da olsa bazı kolera salgınlarına rastlanmış ancak hükümet ve vilayet idaresi başta karantina uygulaması olmak üzere gereken tedbirleri alarak hastalığın üstesinden gelmeye çalışmıştır. Bu salgınlar kitlesel boyutlara ulaşmadığından küçük oranda can kayıplarıyla atlatıldığını söylemek mümkündür.

Tuna Vilayeti'nde 1873 Tarihli Kolera Salgını

Hastahıklarla mücadele konusunda hastaneler kurulması oldukça önemlidir. Konumuzu teşkil eden dönemde Tuna Vilayeti'nde 6'sı Rusçuk, 4'ü Vidin, 2'si Tulça, 1'i Sofya ve 1'i de Varna Sancağı'nda olmak üzere toplam 14 hastane bulunmaktaydı.⁵ Bunlardan Rusçuk, Vidin, Sofya ve Tulça merkezleriyle Varna'nın Hacıoğlu Pazarcık kazasında bulunan birer hastane gureba hastanesiydi. Gureba hastaneleri ile ilgili bilgilerden anlaşıldığına göre hastanelerde müdür, doktor, eczacı, cerrah, memur ve değişen sayıda hademe gibi kimseler görev yapmaktaydı. Genel olarak bakıldığında doktor, eczacı ve cerrahların Müslüman olmayan kimselerden oldukları dikkat çekmektedir (*Tuna Vilayeti Salnamesi*, 1290 (1873-1874), 48, 59, 69, 88, 91).

Hastanelere ilave olarak, önceki bölümde de temas edildiği gibi, kolera salgınıyla mücadele etmek için belirli noktalarda karantinahaneler inşa etmek ve gerekli sıhhiye tedbirleri almak devletin öncelikleri arasında yer almaktaydı. Bu vesileyle bir kısmı daha önce inşa edilmiş, bir kısmı ise yeni olmak üzere sancak merkezleri ve kazalarda karantinahanelere rastlamak mümkündür. Tuna Nehri kıyısında yer alan Rusçuk, Vidin ve Tulça'da bulunan karantinahaneler ile Karadeniz kıyısında bulunan Varna karantinahanesinin yolcu akışı nedeniyle oldukça faal olduğunu söylemek mümkündür. Hastanelerde olduğu gibi karantinahanelerdeki doktorlar da genel olarak gayrimüslim, ancak memurlar ve katipler birkaç istisna dışında Müslümanlardan oluşmaktaydı (*Tuna Vilayeti Salnamesi*, 1290 (1873-1874); 49,60,87,93,96,97).

Daha önceki yıllarda koleraya karşı inşa edilen karantinahaneler oldukça küçük olduğundan çoğu defa ihtiyacı karşılayamamakta, bu nedenle geçici barakalar yapılmakta ve çadırlar kurulmaktaydı. Pek tabii ki özellikle kış mevsiminde bu barakalarda ve çadırlarda barınmak zahmetli olduğundan büyük bir kolera salgınında bu yapıların ihtiyaca cevap vermesi mümkün değildi. Ayrıca 1872 yılında Macaristan'ın Peşte şehrinde devam etmekte olan kolera salgınının Osmanlı topraklarına sıçrama ihtimaline karşı ciddi tedbirler almak gerekmekteydi. Bu nedenle 1872 yılı sonlarından itibaren Tuna kıyısındaki uygun yerlerde yeni karantina binaları yapılmasına karar verilmiştir ki, bunlar arasında İsakçı, Vidin ve Rusçuk da yer

⁵ 14 hastanenin sancaklardaki kazalara göre dağılımı şöyledir. Rusçuk Sancağı: Rusçuk Kazası 3, Niğbolu Kazası 1, Plevne Kazası 1, Şumnu Kazası 1; Vidin Sancağı: Vidin Kazası 2, Belgradçık Kazası 1, Adliye Kazası 1; Tulça Sancağı: Tulça Kazası 2; Sofya Sancağı: Sofya Kazası 1; Varna Sancağı: Hacıoğlu Pazarcık Kazası 1 (*Tuna Vilayeti Salnamesi*, 1289 (1872-1873); 108,109,111; 1290 (1873-1874), 69,88).

almaktaydı (BOA., İ.DH., 45843). Tuna Vilayeti'nin merkezi olan Rusçuk'ta inşa edilecek olan karantina binası için havası ve mevkiinin uygun olması nedeniyle Tuna kıyısında Ali Paşa bahçesi yakınlarındaki bir mekan tercih edilmiş, inşaat faaliyeti devam ederken 13 Mart 1873 tarihinde Tuna valisi inşaatı teftiş etmiştir (*Tuna*, Nr.755). Bu sıralarda Peşte'deki kolera salgınına karşı tedirginlik artmış, 28 Nisan 1873 tarihinde sadareten Tuna vilayet makamına gönderilen bir telgrafta inşaat masrafları için gerekli olan paranın daha önce gönderildiği belirtilerek Rusçuk ve Vidin karantinahanelerin bir an önce bitirilmesi için gerekenin yapılması talimatı verilmiştir (BOA., A.MKT.MHM., 453/24).

Tuna Vilayeti'nde 1873 yılında görülen ilk kolera vakası Vidin sancak merkezi ile Vidin'e bağlı Lom Kazası'nda ortaya çıkmıştır. Hastalık belirtileri ilk olarak 7 Mayıs tarihinde Vidin'de görülmüş, Lom'da ortaya çıkan hastalığın nedeni olarak bir köyde muhacirlerin yediği çürük mısır gösterilmiştir (*Tuna*, Nr.772). Kolera vakalarına karşı derhal gereken önlemler alınmış, Orta Avrupa'dan Tuna yoluyla seyahat eden gemilerin Vidin ve Lom iskelelerinde durmasına izin verilmeyerek bölgeden gelen kimselerin Rusçuk ve İsakçı'da karantina uygulamasına tabi tutulmalarına karar verilmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi Rusçuk'ta yeni inşa edilen karantina binası henüz tamamlanmadığından sağlık hizmetlerinin inşaat faaliyeti bitene kadar çadırlarda yerine getirilmesi öngörülmüştür (*Tuna*, Nr.770).

Vidin ve Lom ile birlikte Macaristan'ın Peşte şehrindeki kolera salgınının devam etmesi nedeniyle Osmanlı Devleti sağlık tedbirlerini artırmış, Lom'dan yukarısını kolera bulaşmış yerler olarak kabul etmiştir. Sırbistan ile Eflak-Boğdan'ın Tuna kıyılarındaki iskelelerine Orta Avrupa'dan gelen vapurlar kabul edilmediği takdirde koleranın Osmanlı topraklarına yayılmasını önlemek mümkün olabilirdi. Ancak Tuna'nın Eflak-Boğdan kıyılarında bulunan iskelelerde bu konuda titiz davranılmaması ve gelen yolcularla temas edilmesi nedeniyle Eflak bölgesi de kolera bulaşmış yerler arasında değerlendirilmiştir. Bu defa Rahova'dan yukarısı tehlikeli bölge olarak kabul edilmiş, yukarı Tuna'dan ve Eflak bölgesinden gelen yolcuların önceden olduğu gibi Rusçuk ve İsakçı'da karantinaya alınacağı Tuna Vilayeti makamı tarafından ilan edilmiştir (*Tuna*, Nr.771).

Bu arada İngiliz sefirinin Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 10 Mayıs 1873 tarihli bir yazıdan anlaşıldığına göre Rusçuk karantinahanesinin kapasitesi 30, İsakçı'nınki ise 150 kişi kadardır. Anlaşıldığı kadarıyla yolcuların sayısı epeyce fazla olduğundan bu iki karantinahaneki hizmetlerde aksamalar olmuş, yolcular zaman zaman durumdan şikayetçi olmuşlardır (BOA., HR.TO., 247/56).

Koleranın yayılmasını engellemek amacıyla sadece karantina uygulamasıyla yetinilmemiş, gerekli sağlık tedbirlerini almak ve uygulamak amacıyla Tuna kıyılarında bulunan kasabalara Sıhhiye Nezareti tarafından doktor ve memur görevlendirilmiştir. Ayrıca ihtiyaten yiyecek ve içeceklerin temizliğine dikkat edilmesi konusunda ilgili kimseler uyarılmıştır. Tuna Nehri'ndeki yolcu trafiğini aksatmamak amacıyla da bir dizi önlem alınmıştır. Avusturya kumpanyasının posta ve yolcu vapurları ile Tuna nehir idaresinin yolcu taşıyan iki vapurunda kolera tespit edildiğinden bunların kullanılmaması gerektiği duyurulmuştur. Öte yandan ihtiyacı karşılamak için nehir idaresi tarafından kolera bulaşmamış temiz bir vapur belirlenmiş, Eflak iskeleleriyle Vidin ve Lom'a uğramamak ve yalnız Tuna'nın güney kıyısında Rusçuk'un yukarı ve aşağısındaki temiz iskelelere işlemek koşuluyla sefere konulmuştur (*Tuna*, Nr.771).

7 Mayıs'ta Vidin'de başlayan hastalık 6 gün içinde 17 kişiye sirayet etmiş, bunlardan 14'ü vefat etmiştir. Diğer üç kişi hastalığı atlattığı gibi bundan sonra şehir çevresinde kolera vakasına rastlanmamıştır. Aynı şekilde Lom'da da hastalık kısa sürede gerilemeye başlamıştır. Ancak Peşte'de kolera salgını devam ettiğinden oradan Osmanlı topraklarına gelen kimseler için önlem alınmaya devam edilmiştir (*Tuna*, Nr.772). Vidin merkezinde hastalığın son bulması nedeniyle sıhhiye memuru Ferhad Efendi 24 Mayıs 1873 tarihinde vilayet merkezine bir telgraf çekmiş, iki gün içinde başka bir kolera vakasına rastlanmadığı takdirde Vidin'e artık temiz gözüyle bakılacağını bildirmiştir (*Tuna*, Nr.774). Vidin merkezinde kolera vakasının son bulduğu, ilerleyen günlerde vilayet merkezine çekilen benzer içerikli telgraflardan anlaşılmaktadır (*Tuna*, Nr.775).

Vidin'den gelen bu iyi haberlere rağmen ihtiyatlı davranmaya devam edilmiştir. Zira, Vidin'in kuzey batısında Tuna Nehri üzerinde bulunan Adakale nahiyesindeki askerler arasında da kolera vakasına rastlanması, Adakale'nin Vidin ile olan ilişkileri nedeniyle bir süre daha Vidin'den gelenlerin eskiden olduğu gibi karantina altında bekletilmesi sonucunu doğurmuştur. Sıhhiye Nezareti tarafından uygulanması istenen bu tedbirin içinde Vidin'in bir süre Adakale ile olan bağlantısını kesmesi, Eflak Boğdan ile Sırbistan

emaretlerinin konu hakkında bilgilendirilmesi ve Tuna kıyısında bulunan iskelelerde gereken önlemlerin alınması da yer almaktadır (*Tuna*, Nr.778).

Bu arada dikkat çeken bir nokta Tuna Vilayeti sahilinde bulunan kimselerden karşı tarafa (kuzeye) geçene Eflak bölgesinde karantina uygulamasına başlanmış olmasıdır. Bu durum başlangıçta hayretle karşılanmıştır. Zira vilayet sahilindeki iskelere daha önce hastalıklı kimseler kabul edilmediği için Adakale, Vidin ve Lom gibi bazı yerler hariç bölgede başka hastalık belirtilerine rastlanmamıştır (*Tuna*, Nr.772). Ancak ilerleyen günlerde Tuna Gazetesi'nde çıkan haberler aslında bu uygulamanın işe yaradığına işaret etmektedir. Zira Eflak tarafındaki karantina uygulaması da hastalığın ilerlememesinde etkili olmuş, kuzeyden güneye Tuna Vilayeti'ne gelen kimselere artık temiz gözüyle bakılmaya başlanmıştır. Öte yandan yukarı Tuna'dan gelen yolcular için uygulanan karantina önlemlerine devam edilmiştir (*Tuna*, Nr.774).

Vidin ve Lom'da artık kolera vakalarına rastlanmaması ve Peşte'den de bu konuda iyi haberler alınmaya başlanması, karantina uygulamalarında bazı değişiklikler yapılması sonucunu doğurmuştur. Şöyle ki, kolera salgını olan bölgelerden gelen gemilerde doktor bulunduğu takdirde bu durum onların hastalık için gereken önlemleri aldıkları şeklinde yorumlanmış, yolcular bir kez de iskelelerde görevli olan Türk sıhhiye doktoru tarafından muayene edildikten sonra hastalık belirtisine rastlanmaması halinde geçişlerine müsaade edilmesine karar verilmiştir. Ancak içinde doktor bulunmayan gemilerin her ihtimale karşı beş gün karantina altında bekletilmesi uygun görülmüştür (*Tuna*, Nr.778).

Bu arada, daha önce bahsettiğimiz gibi XIX. yüzyılın ilk yarısında insanların kolera hastalığıyla ilgili kötü tecrübeler yaşamış olması ve 1873 yılı itibarıyla bu hastalığın tehdidinin devam etmesi, hastalık için çare arayışlarını hızlandırmıştır. Paris kaynaklı bir gazeteden edinilen bilgiye göre, Kanada'da Huder adındaki bir doktor üç ayrı kolera vakasında hastaya damardan kaynatılmış süt enjekte ederek bir tedavi yöntemi geliştirmeye çalışmıştır. Doktor Huder diğer doktorların hayatından ümidini kestiği bir hastaya damardan 120 gram süt enjekte ederek sağlığına kavuşturmuştur. Doktor Huder ikinci bir hastaya 448 gram sıcak süt enjekte ederek iyileşmesini sağlamış, ancak daha sonra hastanın tekrar fenalaşması üzerine bu defa 443 gram süt enjekte etmek suretiyle hastayı tamamen iyileştirmiştir. Son olarak Huder adeta ölmüş durumda hastaneye götürülen bir kişiyi aynı tedavi yöntemiyle iyileştirmiş, ancak bir kaç saat sonra Huder'in hastanede bulunmadığı bir anda bu kişi hastalığın tekrar nüksetmesi nedeniyle ölmüştür. Doktor Huder o esnada hastanede bulunduğu takdirde ikinci hastasında olduğu gibi ölen hastayı kurtarabileceğini iddia etmiştir. Öte yandan Doktor Huder'in bu tedavi yöntemi, Kanada hükümeti ve tıp çevreleri tarafından destek görmemiştir (*Tuna*, Nr.774).⁶

Orta Avrupa'dan Tuna yoluyla gelen gemilerdeki yolcular, daha önce de belirtildiği gibi, Rusçuk ve İsakçı'da karantinaya tabi tutulmakta, Rusçuk'ta yeni inşa edilmekte olan karantina binası Mayıs ayı ortaları itibarıyla henüz tamamlanmamış olduğundan sağlık hizmetleri çadırlarda verilmekte, bu vesileyle bazı hastalar İsakçı'daki karantinahaneye gönderilmekteydi. İsakçı karantinahanesinde *yatak*, *yorgan* ve *şilte* gibi bazı malzemeler konusunda sıkıntı çekilmesi üzerine, ödemesi karantina hasılatından yapılarak gereken şeylerin temin edilmesi yoluna gidilmiş, paranın yetmemesi durumunda 1873 yılı sıhhiye bütçesinden takviye yapılması kararlaştırılmıştır. Benzer durum Rusçuk'ta da görülmüş, Haziran ayı başlarında Rusçuk karantinahanesinde kontrol altında bulunan bazı yerli ve yabancı kimseler burada *yatak*, *yorgan* gibi malzemelerin yetersizliğinden şikayet etmişlerdir. Bunun üzerine İstanbul'dan Tuna Vilayet merkezine telgraf çekilerek karantinahanede ihtiyaç duyulan eşyaların İsakçı'da olduğu gibi karantina hasılatından satın alınması, paranın yetersiz olması durumunda sıhhiye tahsisatından takviye yapılması gerektiği bildirilmiştir (BOA., A.MKT.MHM., 456/44; 460/20). Bu vesileyle İsakçı ve Rusçuk'ta karantina altında bekleyen hastaların mağduriyetlerinin ve şikayetlerinin önlenmesi amaçlanmıştır.

⁶ Aslında koleraya karşı tedavi ve korunma amaçlı çalışmalar daha önceki yıllarda da mevcuttu. Doktor Cenaro adlı bir bilim adamı özellikle koleradan korunma yöntemleriyle ilgili bilgiler içeren kitabının iki nüshasını padişah ve sadrazama vermek üzere 18 Mart 1871 tarihinde Osmanlı Devleti'ne takdim etmiştir. Bunun üzerine kendisine, onurlandırmak amacıyla *beşinci rütbeden mecidi nişanı* verilmiştir. Almanya'nın Hamburg şehrinde yaşayan Edward Christ adlı bir başka kişi 5 Ekim 1871 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderdiği bir yazıda kendisinde kolera hastalığını tedavi eden bir ilaç olduğunu bildirmiş, numune olarak sandık içinde küçük birkaç şişe gönderdiğini, eğer hastalarda iyileşme görülür ve yeni ilaç talep edilirse büyük şişeler halinde 500 adede kadar gönderebileceğini ifade etmiştir. Benzer şekilde Baron Joseph Atnasyo adlı birinin kolera hastalığına karşı yeni ürettiği bir ilaçtan İstanbul'a altı şişe gönderildiği, 8 Ekim 1871 tarihinde Palermo şebhenderinin (konsolos) kaleme aldığı bir yazıdan anlaşılmaktadır (BOA., İ.HR., 249/14797; BOA., HR.TO., 329/72; 454/25; 455/9).

Kolera vakalarının üstesinden gelebilmek için istihdam edilen görevlilerin maaşlarının ödenmesi konusunda da devletin elinden geleni yapmaya çalıştığı görülmektedir. Her şeyden önce karantina uygulamalarını sorunsuz olarak devam ettirebilmek için Tuna iskelelerine muhafaza amacıyla memurlar tayin edilmişti. Bunun yanında Rusçuk ve İsakçı'daki karantina uygulamaları için doktorlar ile yine görevli bazı memurlar bulunmaktaydı. Bütün görevlilerin 1873 yılına ait maaşları toplamı 31.500 kuruş tutmaktaydı. Bu maaş miktarının 1872 yılı sıhhiye bütçesine olağanüstü masraflar adıyla konulmuş olan paraya karşılık olarak mahalli mal sandıklarından ödenmesine karar verilmiştir. Ayrıca seyahat masrafları kendilerine ait olan bu görevliler başlangıçta para sıkıntısı çektiklerinden kendilerine yarı maaşlarının avans olarak verilmesi öngörülmüştür (BOA., A.MKT.MHM., 454/3).

Daha önce Vidin, Lom ve Adakale'de ortaya çıkan ve küçük kayıplarla atlatılan kolera salgını bu defa Tuna Vilayeti'nin merkezi olan Rusçuk ile civar şehirlerden olan Şumnu'ya da sirayet etmiştir. 18 Haziran 1873 tarihli Tuna Gazetesi'nden anlaşıldığına göre kolera salgını başlangıçta daha ziyade askerler arasında yayılma göstermiştir. Kolera vakasından dolayı hemen gereken önlemler alınmaya başlanmış, Rusçuk'tan trenle ayrılanlar için son istasyon olan Varna'da, gemiyle seyahat edenler için ise batıda Vidin ve doğuda İsakçı'da karantina uygulaması yapılmasına karar verilmiştir. Ayrıca Sıhhiye Nezareti'nden gönderilen emirlerle Rusçuk ve Şumnu ile çevre kazalarda hastalığa karşı gereken sağlık ve temizlik önlemlerinin alınması özellikle vurgulanmıştır (*Tuna*, Nr.781). Anlaşıldığı kadarıyla Rusçuk'taki kolera vakası çok hafif seyretmiş, ancak yine de tedbir almaya devam edilmiştir. Bu çerçevede bozulmuş ya da henüz olgunlaşmamış meyve ve sebzelerin çarşı pazarlarda satılması yasaklanmış, sokak aralarında ve diğer bazı yerlerde satışı yapılan kokmuş ve çürümüş maddeler Tuna Nehri'ne atılmış, balık pazarında satışı yapılan balıklardan kokmaya başlayanlar da şehir dışına çıkarılıp imha edilmiştir (*Tuna*, Nr.782). Bu şekilde hastalığın yayılmasını engellemek için sağlıklı gıdalarla beslenmeye özel bir özen gösterilmiştir.

Kısa süre içinde kolera vakalarının görüldüğü yerler arasına Silistre ile Eflak bölgesindeki Kalafat, Kalas ve Krayova gibi bazı kasabalar da dahil olmuştur. Rusçuk ve Şumnu'nun ardından buralarda da kolera vakasına rastlanması Sıhhiye Nezareti'nin karantina tedbirlerini artırmasına, Eflak bölgesindeki kolera bulaşmış mahallerden gelenlere karantina uygulaması yapılmasına, Tuna yoluyla gelen gemilerin, içinde doktor olsa dahi kolera görülen yerlere uğradıysa karantina altında bekletilmesine neden olmuştur (*Tuna*, Nr.786; 788).

Bölgede görülen kolera vakalarıyla ilgili İstanbul basınında biraz mübalağalı haberler yer alması, Tuna Gazetesi yetkililerinin 20 ve 23 Temmuz 1873 tarihli iki ayrı nüshasında "Hakikat-i Hâl" ve "Doğru Haber" başlıklarıyla vilayet dahilindeki kolera vakalarıyla ilgili ayrıntılı haber yayınlamalarına neden olmuştur. İlk nüshadaki habere göre Rusçuk'taki kolera vakaları genel anlamda iki gün önce son bulmuş, sadece şehrin dış varoşunda yaşayan birinin hastalığının koleraya benzetildiği ve halen hayatta olan hastanın tedavisine devam edildiği belirtilmiştir. Bunun yanında kolera vakası görülen yerlerden gelip Rusçuk'ta karantina altında bekletilen yolculardan iki kişi hastalanmış ve kolera şüphesiyle karantinahane tedavi edilmeye başlanmıştır. Daha önce belirtildiği gibi koleranın etkili olduğu yerlerden biri de Rusçuk Sancağı'na bağlı Şumnu Kazası'ydı. Şumnu'da kolera vakaları devam etmekle birlikte eskiye oranla vakalarda % 80 azalma görülmüştür. Yine bir süre önce kolera vakalarının ortaya çıktığı bazı yerlerde de hastalığın giderek azaldığı belirtilmiştir. Bu yerler arasında Rusçuk Sancağı'nda bulunan Hezargrad'a bağlı Topçu Köyü, Rusçuk merkeze bağlı Yuvan Çiftliği köyü, Sofya'nın iki ve Vidin Sancağı'na bağlı Berkofça'nın birkaç köyü ile yine Vidin Sancağı'na bağlı Lom kasaba merkezi sayılabilir. Ayrıca vilayet dahilinde koleraya rastlanan yerler arasında bulunan Rusçuk Sancağı'na bağlı Silistre Kazası'nda da 5-6 gündür kolera vakası görülmediği belirtilmiştir. Bu sıralarda Varna Sancağı'na bağlı Pravadi Kazası'ndan da bir kolera haberi gelmesi üzerine Varna karantina doktoru bölgeye gönderilmiş, gerekli muayeneler yapıldıktan sonra hastalığın kolera olmadığı anlaşılmıştır. Son olarak vilayet dahilinde hastalığa neden olan her türlü mikrobu ortadan kaldırmak amacıyla temizlik kurallarına her zamankinden daha fazla özen gösterildiği, bu vesileyle bölgede yakında hastalıktan eser kalmayacağını umulduğu ifade edilmiştir (*Tuna*, Nr.790).

Gazetenin 23 Temmuz tarihli diğer nüshasında yukarıdakilere tamamlayıcı olarak şu bilgilere yer verilmiştir. Herşeyden önce vilayet merkezi olan Rusçuk'ta uzun zamandır yeni kolera vakalarına rastlanmamıştır. Kazaya dört saat uzaklıktaki Yuvan Çiftliği köyüne ise kolera hastalığı nedeniyle bir eczacı

gönderilmiş, hastalardan biri ölürlen uygulanan tedavi sayesinde diğer hastalar koleradan kurtulmuştur. Benzer şekilde Rusçuk'a bağlı Kostanca köyünde onbir kişi koleraya yakalanmış, bunlardan ikisi vefat ederken diğerleri iyeyeleşmiştir. Silistre'de ise kısa bir süre kolera vakasına rastlanmazken 20 Temmuz tarihinde hastalığın aniden nüksetmesi üzerine beş kişi vefat etmiştir. Ertesi gün bir kişi daha koleraya yakalanmış ancak tedavi sonucu hastalığı atlattır. Bir önceki sayıda hastalığın giderek azalmakta olduğu belirtilen Lom kasabası ile Hezargrad'a bağlı Topçu köyü ve Sofya'ya bağlı köylerde yaklaşık son on gündür yeni vakalara rastlanmadığı ifade edilmiştir. Öte yandan Şumnu Kazası ile buraya bağlı Istraca köyünde halen kolera vakalarının devam ettiği aktarılmıştır. Bu arada gerekli sağlık tedbirleri alınmaya devam edilmiş, vilayet idaresi Sıhhiye Nezaretinden dört beş doktor ile bir miktar ilaç talep etmiştir (*Tuna*, Nr.791).

Tuna Vilayeti'nde görülen kolera vakaları henüz Karadeniz'in Rumeli kıyılarını etkilememiş olmakla birlikte her an böyle bir tehlike söz konusu olduğundan bu kıyılarda yaşayan halk diğer bölgelere seyahatleri sırasında kolera bulaşmış yerler halkı gibi kabul edilmiştir. Bu çerçevede buralardan giden yolculara İstanbul Boğazı ile Karadeniz'in Anadolu kıyılarında karantina uygulaması gerçekleştirilmiştir (*Tuna*, Nr.790). Karadeniz'in Rumeli kıyılarında kolera bulaşmış kabul edilen yerlerin sınırları Sünne-Bergos arası olarak belirlenmiş, Boğaz'da gemilere karantina uygulandığı gibi geceleri gemilerin İstanbul'a girişi kesin bir şekilde yasaklanmıştır. Bir şekilde yasağa uymayarak Boğaz'dan girmek isteyen olursa top ateşine tutulacağı ilan edilmiştir. Bu arada karantina icra edilirken yolcu ve kaptanlarla kolayca haberleşebilmek için geçici olarak bir memur tayin edilmiş, kendisine 500 kuruş maaş, 80 kuruş da kayık ücreti ve baraka kirası olmak üzere toplam 580 kuruş aylık tahsis edilmiştir (BOA., A.MKT.MHM, 459/57; 461/54). Ayrıca İstanbul ile Tuna bölgesi arasındaki deniz yolu ulaşımında Varna şehri önemli bir nokta olduğundan İstanbul'dan bölgeye giden, ya da bölgeden İstanbul'a gelen yolcuların Varna'da karantinaya alınmaları gerekli görülmüştür. Bunun yanında dağ geçitlerinde de kolera hastalarına karşı tedbirler alınmıştır ki (*Tuna*, Nr.792, 799), bütün bu tedbirlerin arkasında özellikle payitaht İstanbul'un kolera vakasından korunması yatmaktadır.

Bu arada Tuna Gazetesi, Levant Herald adlı yabancı bir gazetede Şumnu'daki kolera vakalarıyla ilgili yayınlanan mübalağalı haberlere tepki göstermiş, vilayet dahilindeki vakalar ve ölümlerle ilgili ayrıntılı bilgiler vermiştir. Şumnu'dan ilgili gazeteye gönderildiği iddia edilen bir mektuba göre Şumnu'da koleradan günde 60 civarında ölüm gerçekleşmiş, hükümet kasap ve derici dükkanlarını kapattırılmış, diğer dükkanların da kapanması nedeniyle ahali temel ihtiyaçlarını karşılayamaz olmuştur. Ayrıca gerekli tedaviler için doktor ve ilaç yetersizliği de söz konusu olduğundan en kısa zamanda gereken önlemler alınmazsa durumun daha da kötüleşeceği belirtilmiştir. Tuna Gazetesi'nde bu haberlere tepki gösterilmiş, kolera hastalığının en şiddetli seyrettiği günlerde bile günde en fazla 12-15 civarında ölüm gerçekleştiği ifade edilmiştir. Dükkanların kapatılması konusunda ise doktorların sağlık amacıyla geçici olarak derici dükkanlarının kapatılmasına karar verebilecekleri fakat diğer dükkanların tamamen kapanmasının söz konusu olmadığı vurgulanmıştır. Ayrıca Şumnu'da hastalık ortaya çıktığı anda Rusçuk karantina doktoru gereken tedavileri uygulamak amacıyla hemen oraya gönderilmiş, yine bazı askeri doktorlar da hastaların muayanesi için görevlendirilmiştir. Bu şekilde Şumnu'da gereken önlemler alınmış, halk da iddia edildiği gibi temel ihtiyaçlarının temini konusunda sıkıntı çekmemiştir. Şumnu'da hastalık günden güne azaldığı gibi esnaf ve tüccar da kazanç elde etmek amacıyla faaliyetlerine devam etmiştir. Böyle bir durumda Levant Herald adlı gazeteye ortalığı karıştıracak derecede yanlış bilgiler içeren bir mektubun yazılmasının doğru olmadığı belirtilerek Tuna Gazetesi'nde bu bilgilerin tashih edilmesi gereği duyulmuştur (*Tuna*, Nr.799).

Kolera nedeniyle ortaya çıkan ölüm ve hastalık vakaları hakkında 27 Temmuz 1873 tarihinden itibaren Tuna Gazetesi'nde belirli aralıklarla dökümler verilmiştir. Bu dökümlerden hastalığın bölgedeki seyri hakkında ayrıntılı bilgiler elde etmek mümkün olabilmektedir.

Daha önce Vidin Sancağı'na bağlı Berkofça Kazası'nın birkaç köyünde kolera vakasına rastlandığı belirtilmişti. 27 Temmuz 1873 tarihli Tuna Gazetesi'nden anlaşıldığı kadarıyla son zamanlarda Berkofça'ya bağlı köylerde kolera vakaları büyük bir artış göstermiştir. Öyle ki bu köylerde hastalığın başlangıcından itibaren 229 kişi hayatını kaybederken 27 Temmuz tarihi itibarıyla 404 kişi hastalıkla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Ölen ve hastalığa yakalananların önemli bir kısmının Çerkes, Tatar ve muhacirlerden oluştuğu dikkat çekmektedir. Ayrıca bahsedilen tarihten kısa süre önce yine Vidin Sancağı'na bağlı Lom

Kazası'nda bir kişi vefat etmiş, Varna Sancağı'na bağlı Pazarcık Kazası'nın (Hacıoğlu Pazarı) Sarok köyünde üç kişi vefat ederken bir kişi de koleraya yakalanmıştır. Bu arada Şumnu'da Temmuz sonu itibarıyla hastalık eskisinden hafif seyretmeye başlamıştır (*Tuna*, Nr.792, 793).

Bu sıralarda daha önce kolera vakalarına rastlanan bazı yerlerde gözle görülür bir iyileşme yaşanırken vilayet dahilindeki başka bazı yerlerde yeni vakalar görülebilmekteydi. Nitekim daha önce hastalığa rastlanan Sofya Sancağı'nın Berlorince köyünde hastalık sona ererken, Tulça Sancağı'na bağlı Hırsova Kazası'nın Çoban Kapısı köyünde kolera ortaya çıktığı rivayet edilmiştir. Olayın duyulmasıyla birlikte mahalli idare tarafından köye bir doktor gönderilmiş, gerekli muayeneler yapıldıktan sonra hastalığın kolera değil tifo olduğu anlaşılmıştır. Bunun üzerine kolera vakalarında olduğu gibi bu köy de belirli bir süre için kordon altına alınmıştır. Kolera ile ilgili bir diğer vakaya Tulça sancak merkezinde rastlanmıştır. Oniki gün boyunca Tulça'da tuz çıkarmakta olan bir Yunan gemisi çalışanlarından birisi 23 Temmuz 1873 tarihinde kolera hastalığından vefat etmiş ve cenazesi kordon altında defnedilmiştir. Ayrıca tedbir amacıyla gemi de açığa çıkarılıp karantina altına alınmıştır (*Tuna*, Nr.792).

Bu sıralarda Tuna vilayetindeki kolera vakalarında gözle görülen artış vilayet idarecileri ile hükümet mensupları tarafından dikkatle takip edilmekte ve hastalığın üstesinden gelebilmek için gerekli tedbirler alınmaya devam edilmekteydi. Bu vesileyle hastaların tedavisi için İstanbul'dan iki doktor ile bir miktar ilaç bölgeye gönderilmiş, doktorlardan birinin önce Hezargrad'a, oradan da Şumnu'ya gitmesi planlanmıştır. Diğer doktor ise Vidin Sancağı'nda bulunan ve yoğun kolera vakasının rastlandığı Berkofça'ya gönderilmiştir (*Tuna*, Nr.792).

Temmuz sonu itibarıyla Berkofça Kazası'nda kolera etkili bir biçimde devam ederken bir süredir etkisini kaybettiği Lom'da da dikkate değer bir artış göstermiştir. 25 Temmuz tarihinde Berkofça'nın Feyz-i Hüda köyünde 7, Ahmediye köyünde ise 5 kişi olmak üzere toplam 12 Çerkes koleradan vefat etmiştir. 26 Temmuz'da ise Lom'da üç kişi vefat etmiş, çok yüksek bir rakam olarak 28 Temmuz'da da otuz kişi koleraya yakalanmıştır. Bunun yanında 27-29 Temmuz tarihleri arasında Silistre'de limanda bulunan bir gemide 1 kişi vefat ederken 1 kişi de koleraya yakalanmıştır. Ayrıca Hırsova Kazası'nın Çoban Kapısı köyünde daha önce tifo olduğu sanılan hastalığın kolera olduğu anlaşılmış, 27 Temmuz tarihinde 2 kişi ölürken 3 kişi de hastalığa yakalanmıştır (*Tuna*, Nr.793).

Daha önce Tulça'da bir Yunan gemisinde tuz çıkarma işinde çalışan birinin koleradan öldüğü ve kordon altında defnedildiğinden bahsedilmişti. Bu defa yine Tulça'da demirlemiş olan bir Rus gemisinde bulunan 3 kişi koleraya yakalanmış, bunlardan biri ölmüş ve yine kordon altında şehir dışında bir yerde defnedilmiştir. Gemi de her ihtimale karşı yine karantina altına alınmıştır. Ancak bu defa hastalık şehir merkezine de sıçramış, 5 kişi koleraya yakalanırken bunlardan ikisi vefat etmiştir. Hastalığın, Rus gemisindeki mürettebattan bulaşmış olması kuvvetle muhtemeldir. Bu olaydan sonra Tulça kasabası da "bulaşık" yani kolera bulaşmış yerler arasında kabul edilmiştir (*Tuna*, Nr.793).

Bu arada doktorların uyguladıkları tedaviler sayesinde bazı yerlerdeki kolera hastalarının iyileştiğiyle ilgili haberler zaman zaman vilayet merkezine ulaşmaktaydı. Kolera vakalarını sona erdirmek amacıyla bölgedeki doktorlara ilave olarak İstanbul'dan da bölgeye doktorlar gönderildiğinden daha önce bahsedilmişti. Bunlardan Hezargrad'a giden doktor Topçu köyündeki hastaları iyileştirmek için büyük çaba sarfetmiş, köy halkını civarda havadar bir yerde meşe ağacından yaptırılan kulübelere nakletmiştir. Bu vesileyle köy halkının hastalıktan kurtulduğu bildirilmiştir. Bu arada Hezargrad'ın Taşlı köyünde de kolera vakalarına rastlanmakla birlikte onların tedavisi Hezargrad'da görevli doktor tarafından yürütüleceğinden bahsi geçen doktor vilayet merkezi olan Rusçuk'a geçmiş ve Rusçuk köylerinde hastalık olup olmadığını kontrol etmekle görevlendirilmiştir (*Tuna*, Nr.794).

3 Ağustos 1873 tarihine gelindiğinde Tulça sancak merkezinde kolera vakası görülmezken, kazaya bağlı Posta köyünde son üç gün içinde büyük bir salgın ortaya çıkmış, 31 kişi hayatını kaybederken 30 kişi de hastalığa yakalanmıştır. 28 Temmuz'dan itibaren, yukarıda da belirttiği üzere, Hezargrad'ın Taşlı köyünde de kolera vakalarına rastlanmaya başlamış, 3 Ağustos'a kadar 7 kişi vefat etmiş, 4 kişi de hastalanmıştır. Bunların yanında Sofya Sancağı'na 5 saat mesafedeki Çerkova köyünde 29 Temmuz'da başlayan koleradan 3 Ağustos tarihine kadar 5 kişinin vefat ettiği görülürken, yine Sofya Sancağı dahilinde yer alan Radomir Kazası'na bağlı Raguta ve Hararet köylerinde 3 Ağustos tarihi itibarıyla 6 kişinin vefat ettiği bildirilmiştir. Benzer şekilde, Rusçuk Sancağı'na bağlı Cuma-i Atık Kazası'nın Dalgaç köyünde de hastalığın

başlangıcından 4 Ağustos'a kadar 7 kişinin öldüğü ifade edilmiştir. Hasta sayıları ise Çerkova'da 7, Raguta ve Hararet köylerinde 15, Dalgaç köyünde 5 olarak gözükmektedir. Bu sıralarda Tulça Sancağı'na bağlı Köstence Kazası'nın Bedrani köyünde de kolera vakalarına rastlandığı belirtilmiş ancak 3 Ağustos tarihi itibarıyla miktarı konusunda haber alınmamıştır (*Tuna*, Nr.794).

Yukarıda bahsi geçen ve büyük ölüm ve hasta oranıyla dikkat çeken Tulça Sancağı'na bağlı Posta köyündeki vakalarda günler geçtikçe önemli bir azalma görülmüş, Ağustos'un ilk günlerinde burada 1 ölü ve 2 hasta vakasına rastlandığı belirtilmiştir. Aynı tarih diliminde sancağa bağlı Çoban Kapısı köyünde de 6 ölü ile 6 hastanın varlığından bahsedilmiştir. Daha önceki günlerde olduğu gibi Tulça kasaba merkezinde hastalık ciddi boyutlarda seyretmemiş, 3 Ağustos tarihi itibarıyla burada sadece bir hastalık vakasına rastlanmıştır (*Tuna*, Nr.795).

Tuna Gazetesi'ndeki kolera vakalarıyla ilgili dökümler takip edildiğinde bazı yerlerde son zamanlarda vakaların azaldığı dikkat çekerken, bazı yerlerde hastalığın hafif seyrettiği, bazı yerlerde ise hastalıkta yeni bir sıçrama yaşandığı gözlemlenmektedir. Örneğin 10 Ağustos 1873 tarihli gazete nüshasına bakıldığında Silistre, Şumnu ve Tulça'da son günlerde ölüm olayına rastlanmadığı, sadece Şumnu'da halk ile askerler arasında son 5 günden beri 6 kişinin hasta olduğu ifade edilmiştir. Öte yandan 5 Ağustos'ta Hırsova Kazası Çoban Kapısı köyünde 2 kişi, Çerne köyünde de 3 kişi vefat etmiştir. Hastalığın artış gösterdiği yerler arasında ise Tırnova sancak merkezine bağlı Terniş ve Mürşidler köyleri 14 Temmuz'dan başlamak üzere 32 ölü ve 11 hasta ile başı çekmektedir. 6-10 Ağustos tarihleri arasında gerçekleşen 11 kişilik ölüm vakalarıyla Lom kasabası ikinci sırada yer almaktadır. Sofya Sancağı'na bağlı Orhaniye Kazası'nın Tütün Nahiyesi de 4 ölü ve 47 hasta ile dikkat çeken yerler arasındadır. Belirtilmesi gereken bir başka yer Köstence Kazası'na bağlı Pazarlı köyüdür. Pazarlı köyünde 27 Temmuz'da başlayıp 6 Ağustos'a kadar devam eden koleradan 23 kişi hastalanmış, 9 kişi de hayatını kaybetmiştir. Gazetede, son 3 günde köyde vukuat olmadığı belirtilmiştir. Bu sıralarda Sofya'nın ve Samakov'un bazı köylerinde de kolera vakalarının ortaya çıktığı haber alınmış ancak 10 Ağustos tarihi itibarıyla miktarı ve derecesi hakkında bilgi edinilememiştir (*Tuna*, Nr.796).⁷

13 Ağustos 1873 tarihine geldiğimizde Hırsova'nın Çoban Kapısı köyünde hastalığın çok tehlikeli boyutlara ulaştığı anlaşılmaktadır. Zira daha önce 4 olan ölü sayısı 10 Ağustos tarihinden itibaren 3 gün içinde 32 kişinin hayatını kaybetmesiyle toplamda 36'ya çıkmış, 2 kişi de hastalanmıştır. İlk defa hastalık görülen Hezargrad'a tabi Ödence köyünde de kolera çok şiddetli bir seyir izlemiş, ölü sayısı bir anda 23'e ulaşmıştır. Hastalık daha hafif seyretmekle birlikte Hezargrad'a bağlı Kedi Uran Çerkesleri köyünde hastalığın başlangıcından 13 Ağustos tarihine kadar 6 kişi, Tulça Kazası Malkoç köyünde 10-13 Ağustos tarihleri arasında 2 kişi, Köstence Kazası Pazarlı köyünde yine aynı tarihler arasında 1 kişi, Hırsova'nın Sünne köyünde de 5-6 Ağustos'ta 2 kişi hayatını kaybetmiştir. Son 4-5 gün içinde kolera vakası ortaya çıkmış olan Tırnova Sancağı'na bağlı Lofça Kazası'nın Blesnic köyünde 2 kişi vefat etmiş, 35 kişi de hastalığa yakalanmıştır. Ayrıca Malkoç köyünde 5 ve Pazarlı köyünde 2 kişinin hastalığa yakalandığı kaydedilmiştir. Bu sıralarda Şumnu merkezde vukuat görülmemekle birlikte kazaya bağlı bazı köylerde küçük vakalara rastlandığı belirtilmiştir. Öte yandan kazaya bağlı olup yaklaşık iki saat mesafede bulunan Kadı köyünde yaşayan Çerkesler arasında hastalığın şiddetli seyretmesi üzerine bazı önlemler alınmıştır. Tuna Vilayet makamının emri üzerine Şumnu kaymakamlığı öncelikle hastaların havası temiz mahallerde çadırlara yerleştirilmelerini sağlamış, ardından kendilerine sağlıklı yiyecekler temin edilmiştir (*Tuna*, Nr.797; 802).

Şumnu'ya bağlı Kadı köyünde hastalığa karşı alınan tedbirler maalesef pek etkili olamamış, hastalığın başlangıç tarihinden 17 Ağustos 1873'e kadar 58 kişi vefat ederken 40 kişi de hastalığa yakalanmıştır. Bu arada 13 Ağustos tarihinde Lom'da 14, Şumnu'da ise 1 kişinin hastalandığı belirtilmiştir. Koleranın etkili olduğu yerlerden birinin Berkofça Kazası ve köyleri olduğu daha önce belirtilmişti. 3 Ağustos tarihi itibarıyla Berkofça'nın Kutlofça köyünde de hastalık baş göstermiş, 17 Ağustos'a kadarki süre içinde 12 kişi vefat ederken 12 kişi de hastalığa yakalanmıştır. Benzer şekilde Tırnova'ya bağlı Terniş ve Mürşidler köylerinde de ciddi kolera vakalarına rastlandığından daha önce bahsedilmişti. Bu defa 8 Ağustos'tan itibaren kazaya bağlı Erdoğanlı köyünde de kolera vakaları görülmeye başlanmış, 17 Ağustos'a kadar 1 kişi vefat ederken 3 kişi de hastalanmıştır. Hastalığın yeni görülmeye başladığı bir başka yer Tulça'nın

⁷ 20 Ağustos tarihi itibarıyla Samakov'un köylerinde hastalığın hafif seyrettiğiyle ilgili Rusçuk'a bilgiler ulaşmıştır (*Tuna*, Nr.799).

Markoviç köyüdür. Hastalık köyde 9 Ağustos'ta görülmüş, 17 Ağustos'a kadar 5 kişi vefat ederken 6 kişi de hastalığa yakalanmıştır (*Tuna*, Nr.798).

19 Ağustos tarihinde Şumnu'da 2 kişi koleradan hayatını kaybederken (*Tuna*, Nr.800), özellikle Kadı köyünde hastalıkta büyük bir azalma görülmüş, ölüm vakası görülmezken hasta sayısı 9 ile sınırlı kalmıştır. Hastalığın hafif seyrettiği bir diğer kaza ise Lom olmuştur. 4 Ağustos tarihinde Lom'da 1 ölüm, 3 de hasta vakası görülmüştür. Bu arada Tırnova kazasına bağlı Erdoğanlı ve Mürşidler köylerindeki vakalar devam etmiş, 8-14 Ağustos tarihleri arasında Erdoğanlı köyünde ölenlerin sayısı 2 ile sınırlı kahrken hasta sayısı 14'e ulaşmıştır. Mürşidler köyünde ise 13-15 Ağustos tarihleri arasında ölüm vakasına rastlanmamış, hasta sayısı 7 olarak tespit edilmiştir. Berkofça Kazası'nın Kutlofça köyüne baktığımızda ise daha önce hastalananlardan üçü hariç tamamının öldüğü ve ölü sayısının 21'e ulaştığı görülmektedir. 29 Temmuz - 3 Ağustos tarihleri arasında 5 ölüm, 7 hasta vakası görülen Sofya'nın Çerkova köyünde, 20 Ağustos tarihi itibarıyla toplam ölü sayısı 10'a, hasta sayısı ise 67'ye yükselerek büyük bir artış göstermiştir. Ölü ve hasta sayısında artış görülen bir diğer yer Orhaniye Kazası'nın Tütün nahiyesidir. 10 Ağustos tarihinde 4 ölü ile 47 hasta vakası görülen nahiyede, 12 Ağustos tarihine gelindiğinde ölü sayısının 14'e, hasta sayısının ise 150'ye çıktığı dikkat çekmektedir. Daha önce Pazarçık kazasına bağlı Sarok köyünde kolera vakasına rastlandığından bahsedilmişti. Bu defa kazaya bağlı Boğdan köyünde hastalık zuhur etmiş, 20 Ağustos tarihine kadar 12 kişi vefat ederken 8 kişi de hastalığa yakalanmıştır. Bu arada ilk defa olarak hastalığın ortaya çıktığı Pravadi Kazası'na bağlı Yıngarlı köyünde maalesef 9-16 Ağustos tarihleri arasında 65 kişi hayatını kaybetmiştir. Hastalığın yeni baş gösterdiği yerlerden biri de Varna'dır. 20 Ağustos tarihi itibarıyla Varna'da ölü sayısının 7, hasta sayısının ise 30 olduğu kaydedilmiştir (*Tuna*, Nr.799). 24 Ağustos tarihine gelindiğinde Pazarçık'ın Boğdan ve Şumnu'nun Kadı köylerindeki vakalarda büyük oranda azalma görülürken, Sofya'nın Çerkova köyü başta olmak üzere diğer bazı köyleri ile Samakov'a bağlı bazı köylerde kolera vakalarının devam ettiği görülmektedir. Bu köyler kordon altına alındığı gibi hastaların tedavisi için her birinde birer eczacı görevlendirilmiştir (*Tuna*, Nr.800).

Ağustos ayı ortalarında Osmanlı topraklarında kolera vakaları yoğun bir şekilde devam ederken Peşte ve Viyana başta olmak üzere Orta Avrupa'da da hastalık etkisini devam ettirmekteydi. Örneğin 14 Ağustos tarihi itibarıyla Viyana'da koleraya yakalananların sayısının 83 olduğu görülmektedir (BOA., HR.TO., 550/110).

27 Ağustos tarihli Tuna Gazetesi'ne baktığımızda Pravadi ve Hezargrad'ın köylerinde koleradan dolayı ortaya çıkan ölümlerin ve hastalanmaların sayısında büyük artış olduğunu tespit etmekteyiz. 16 Ağustos tarihi itibarıyla Pravadi'nin Yıngarlı köyündeki ölü sayısı 65 iken 27 Ağustos'ta bu rakam 81'e çıkmış, 10 kişi de hastalığa yakalanmıştır. Bu sıralarda Pravadi'nin diğer köylerinde de hastalık zuhur etmiş, Çanlar köyünde 14, Karaağaç köyünde 8, Haylarlık köyünde 1 ve Kasımlar köyünde yine 1 kişi vefat etmiştir. Kasımlar köyünde ayrıca 3 kişi hastalanmıştır. Hezargrad'ın merkezine baktığımızda 19-24 Ağustos tarihleri arasında 2 kişi ölmüş, 8 kişi de hastalanmıştır. Hezargrad'ın köylerinden Rasim Paşa Çerkesleri'nde 11, Sipahlar'da 8, Keçililer'de 2, Ödence ve Kızıl Murad'da birer kişi vefat etmiştir. Hasta sayısı ise Ödence köyünde 18 iken Sipahlar köyünde 27'ye ulaşmıştır. Hezargrad'ın Ödence köyü dışındaki köylerinde ilk defa hastalığa rastlanmış olup, görülen vakalar başlangıcından 24 Ağustos'a kadar gerçekleşen vakalardır. Ödence köyünde ise 1 kişinin ölümü ve 18 kişinin hastalanması şeklinde karşımıza çıkan vakalar 13-24 Ağustos tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Orhaniye'nin Tütün nahiyesinde de ölü ve hasta sayısındaki artışın devam ettiği dikkat çekmektedir. Bu nahiyede başlangıcından 12 Ağustos'a kadar 14 kişi ölüp 150 kişi hastalanırken, 20-23 Ağustos tarihleri arasında 8 kişinin öldüğünü ve 12 kişinin de hastalığa yakalandığını tespit etmekteyiz. Daha önce ölüm ve hastalık vakalarına rastladığımız Tırnova'nın Terniş ve Mürşidler köylerinde de yeni vakalar görülmüştür. 17-22 Ağustos tarihleri arasında Terniş köyünde 2 kişi ölmüş, 3 kişi de hastalanmıştır. Mürşidler köyünde ise 16 Ağustos tarihinde 1 kişi hastalığa yakalanmıştır. İlk defa hastalık görülen yerlerden biri de Şüca köyü olmuş, 1 kişi hastalık nedeniyle vefat ederken 23 Ağustos tarihinde köyde hastalığın sona erdiği ifade edilmiştir (*Tuna*, Nr.801).

Kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla Pravadi Kazası Temmuz ayı sonları ile Ağustos ayı içinde hastalıktan epeyce muzdarip olmuştur. Kazaya bağlı Yeniköy, Mihalic ve Kasımlar köylerinde görülen hastalık

Ağustos ayının ilk günlerinde son bulmuş, bu süre zarfında Yeniköy'de 7, Kasımlar'da 6,⁸ Mihalic'ta 5 kişi vefat etmiş, hasta sayısı da köy sırasına göre 20, 16 ve 15 kişi olarak tespit edilmiştir. Kazaya bağlı Koyun köyünde hastalık başlangıcından 25 Ağustos'a kadar 2 kişinin vefat ettiği, 10 kişinin de hastalandığı görülmektedir.⁹ Orhaniye'nin Tütün nahiyesinde 10 Ağustos'tan itibaren hastalık büyük bir ivme kazanmış, daha önce 22 olan ölü sayısı 24 Ağustos'ta 35 kişinin ölmesiyle bir anda 57'ye ulaşmıştır. Bu tarihte hasta sayısının da 241 gibi yüksek bir rakama ulaştığı dikkat çekmektedir. Bu arada Radomir kaza merkezinde de ilk defa olarak 22 Ağustos tarihinde hastalık görülmüş, hastalığa yakalanan 9 kişiden ikisi ölmüştür (*Tuna*, Nr.802).

31 Ağustos tarihli gazete nüshasına bakıldığında kolera hastalığının yavaş yavaş bölgede etkisini kaybettiği gözlemlenmektedir. Yakın tarihlerde Şumnu kazası ve köylerinde, Samakov'a bağlı Sırf Samakov ve İstudan köylerinde, Sofya'nın Pernik, Çerkova, Kalkas ve Kladiste köylerinde, Tırnova'nın Mürsidler, Erdoğanlı ve Terniş köylerinde ve Berkofça kazasında hastalıktan eser kalmadığı bildirilmiştir. Ayrıca Lom kazasında da eskiden hastalananların iyileştiği, yeni vukuatlara rastlanmadığı ifade edilmiştir (*Tuna*, Nr.802).

Bu arada bir süredir vakaya rastlanmayan Rusçuk'un Pesanča köyünde kolera hastalığına yakalananların olduğu haber alınca önce Tuna Vilayeti merkezi Rusçuk'tan köye bir doktor gönderilmiş, ardından Muhacir Komisyon Reisi Saffet Bey de köye sevk edilmiştir. Bunların vilayet merkezine gönderdiği raporlarda köyde 13 kişinin öldüğü, 88 kişinin de hastalığa yakalandığı belirtilmiştir. Bundan dolayı Pesanča köyü halkının civar köylerdeki halk ile irtibatını kesmek ve temizlik konularına riayet etmelerini sağlamak üzere özel bir zabtiye görevlisi ile birkaç zabtiye memuru görevlendirilmiştir. Ayrıca hastaların tedavisi için Rusçuk doktorundan başka Doktor Şarl görevlendirilmiş, başka bazı yerlerde yapıldığı gibi yüksek rakımlı yerlerde kulübeler inşa edilerek hastalar havası temiz yerlere nakledilmiştir (*Tuna*, Nr.802). Bu tedbirlere rağmen 7 Eylül tarihine kadar köyde 13 kişi daha hastalanmış, 25 kişi de vefat etmiştir. Ancak bu andan itibaren köyde hastalığın etkisi azalmaya başlamıştır.¹⁰ 3 Eylül tarihine gelindiğinde Radomir kasabası ahali ile tren işçilerinden 4 kişinin hastalığa yakalandığı, bunlardan ikisi iyileşirken diğer ikisinin vefat ettiği bildirilmektedir. Ayrıca Tulça kazasına bağlı bir köyde ilk defa olarak hastalık zuhur ettiği, 9 kişi hastalanırken 4 kişinin vefat ettiği Tuna Vilayeti merkezine gönderilen telgraflardan anlaşılmaktadır. Öte yandan ilgili tarihe ait gazete nüshasında özellikle hastalığın yoğun etkisi altında bulunan Orhaniye kazasının Tütün nahiyesi, Sofya'nın Çerkova köyü başta olmak üzere diğer bazı köyleri ve Samakov gibi yerlerde hastalığın tamamen ortadan kalktığı ifade edilmiştir (*Tuna*, Nr.803).¹¹ Bu arada 3 Eylül'de Rusçuk Sancağı'na bağlı Zıştovi kazasında bir hastalık vakasına rastlanmış, Bozanlı köyünden kazaya gelen bir Hıristiyanda hastalık olduğu tespit edilmiştir. Yapılan araştırmalar sonucunda ilgili köyde daha önce birkaç kişinin hastalık nedeniyle vefat ettiği anlaşıncaya köye doktor gönderilmiştir. Aynı tarihte Tulça'da da bir bahriye askeri hastalanarak vefat ederken, Ağustos ayının ikinci yarısında epeyce ölüm vakasına rastlanan Hezargrad'da Eylül ayı başlarında vukuat olmamıştır. Bu arada Haziran ayında kolera vakası görülmekle birlikte daha sonra ağır vakalara rastlanmayan Kalas, hastalığın tamamen sona ermesi nedeniyle 5 Eylül tarihinden itibaren temiz olarak kabul edilmeye başlanmıştır (*Tuna*, Nr.804).

10 Eylül tarihine gelindiğinde yine bazı yerlerde hastalık ve ölüm vakalarında azalma görülmeye başlanmıştır. Şumnu'da bir süredir hastalıktan eser kalmadığı gibi, Tulça'da da yeni hastalığa rastlanmamış, sadece eski hastalardan 3 kişi vefat etmiştir. Radomir kasabasında son günlerde bazı küçük hastalık vakalarına rastlanmış; Tırnova'nın bir köyünde ise 30 Ağustos-5 Eylül tarihleri arasında 5 kişinin vefat

⁸ Kasımlar köyündeki ölü ve hasta sayılarında bir tutarsızlık dikkat çekmektedir. 27 Ağustos tarihli gazetede o tarihe kadar 1 kişinin vefat ettiği ifade edilirken, 31 Ağustos tarihli gazetede Ağustos ayının ilk günlerine kadar kazada 6 kişinin öldüğü belirtilmektedir (*Tuna*, Nr.801; 802).

⁹ 31 Ağustos tarihli gazete nüshasında Pravadi kazasına bağlı Karağaç ve Çanlar köyleriyle ilgili bilgiler de yer almaktadır. Ancak bu köylerdeki ölü ve hasta sayılarında da yine bir tutarsızlık görülmektedir. Karağaç köyünde daha önce 27 Ağustos'a kadar 8 kişinin vefat ettiği belirtilirken, 31 Ağustos tarihinde ölü sayısı toplam 6 olarak verilmektedir. Benzer şekilde, Çanlar köyünde aynı tarihlerde ölü sayısı 14'ten 10'a düşmüş gözükmektedir. Bu farklılığın neden kaynaklandığı metinlerden anlaşılamamaktadır (*Tuna*, Nr.801; 802).

¹⁰ Bu bilgilerin yer aldığı gazete nüshasında köyün adı Pesansa olarak kaydedilmiştir (*Tuna*, Nr.804).

¹¹ 7 Eylül tarihli gazetede, Sofya'nın birkaç köyünde, Radomir kasabasıyla bazı köylerinde, Samakov ve Orhaniye'nin birkaç köyünde kolera vakaları görüldüğü, bazılarında hastalık şiddetle devam ederken, çoğunda hafif seyretmekte olduğu haber verilmiştir. Ayrıca bu köylerin kordon altında tutulduğu, bazılarında doktor, bazılarında ise birer eczacı bulundurulması gerekli sıhhiye tedbirlerinin alındığı ilave edilmiştir (*Tuna*, Nr.804).

etmesi ve 9 kişinin hastalığa yakalanması üzerine gerekli ilaçlarla birlikte köye doktor gönderilmiştir (*Tuna*, Nr.805).

Radomir kazasındaki kolera vakalarıyla ilgili 14 Eylül tarihli gazetede verilen bilgilerle daha önce 31 Ağustos tarihli gazetede verilen bilgiler arasında küçük bir fark dikkat çekmektedir. Daha önce hastalığın kasabada 22 Ağustos'ta başladığı, 2 kişi ölürken 7 kişinin de hastalığa yakalandığı belirtilmişti. Ancak 14 Eylül tarihli gazeteğe göre hastalık kasabada 19 Ağustos'ta başlamış, 18 kişi hastalanırken bunlardan 2'si vefat etmiştir. 14 Eylül tarihli gazetede diğer bazı yerlerdeki vakalarla ilgili de bilgiler verilmiştir. Şöyle ki; 5 Eylül'de Tırnova kazasında hastalanan 3 kişiden birisi vefat etmiş, Pravadi kazasının Kızılca köyünde 21 Ağustos'ta ortaya çıkan hastalık 6 Eylül'e kadar devam etmiş ve 10 kişi vefat ederken 5 kişi hastalığa yakalanmış, yine Pravadi kazasına bağlı Yazıcılar köyünde 10 kişi ölürken 5 Eylül'den bu yana başka vakaya rastlanmamış, Niğbolu'ya bağlı bir köyde hastalığın başlangıcından 14 Eylül'e kadar 7 kişi vefat ederken 11 kişi hastalığa yakalanmış, son olarak daha önce bahsi geçen Bozanlı köyünden gelen hastayı ayrı tutarsak Zıştovi'de de ilk defa hastalık zuhur etmiş ve hastalığa yakalanan 12 kişiden 4 tanesi vefat etmiştir (*Tuna*, Nr.806).

13 Eylül tarihinde, daha önce olduğu gibi Tulça'da yine bahriye askerlerinden biri hastalanarak vefat etmiştir. Bu arada Rusçuk Sancağı'na bağlı Plevne Kazası'nın Lakoyet köyünde ilk defa olarak hastalık zuhur ettiği görülmektedir. Plevne'den Tuna Vilayeti merkezi Rusçuk'a gönderilen bir telgraftan anlaşıldığına göre son zamanlarda başlayan hastalık nedeniyle köyde 17 Eylül tarihine kadar 40-50 kadar insan ölmüş, köy kordon altına alınmıştır. Ayrıca 17 Eylül'de 2, 18 Eylül'de de bir kişi daha vefat ettikten sonra hastalık hafiflemeye başlamıştır (*Tuna*, Nr.807; 808). Daha önce ölü ve hasta sayısının yüksek olduğu bir yer olarak dikkat çeken Orhaniye'nin Tütün nahiyesinde 3 Eylül tarihine kadar toplamda 674 kişi hastalığa yakalanmış, bunlardan 191 kişi vefat etmiştir. 5 Eylül'den itibaren vukuat görülmeyen nahiyede, 16 Eylül'e kadar hastalığa rastlanmazsa kordon uygulamasının kaldırılacağı bildirilmiştir (*Tuna*, Nr.807).

Bu arada kolera salgını Rusçuk'ta bulunan Vilayet Genel Meclisi'nin düzenli toplantı yapmasına da engel olmuştur. Zira çevre kazalardan gelecek olan bazı azaların karantina uygulamaları nedeniyle toplantı gününde Rusçuk'ta olmaları mümkün olamamaktaydı. Bu nedenle zaman zaman Meclis toplantılarının ertelendiği dikkat çekmektedir (*Tuna*, Nr.808).

Daha önce sadece bir defa hastalık vakasına rastlanan Hezargrad merkezinde 19-24 Ağustos tarihleri arasında 2 kişinin ölüp, 8 kişinin hastalandığı belirtilmişti. 9 Eylül - 14 Eylül tarihleri arasında kazada 24 kişi daha hastalanmış, ayrıca 10 kişi vefat etmiştir. Bunun yanında kazaya bağlı Hasanlar köyünde de ilk defa hastalığa rastlanmış, iki kişi hastalığa yakalanırken bunlardan biri vefat etmiştir. İlk defa kolera vakasına rastlanan yerler arasına Tırnova Sancağı'na bağlı Kazgan nahiyesi de katılmış, Eylül başlarına kadar nahiyede 23 kişi vefat ederken, 7-15 Eylül tarihleri arasında 5 kişi daha vefat etmiş, 3 kişi de hastalığa yakalanmıştır. Benzer şekilde aynı sancağa bağlı Osmanpazarı da bu furyaya katılmış, 28 Ağustos - 17 Eylül arasında kasabada 5 kişi vefat ederken 4 kişi hastalığa yakalanmış, 21 Eylül tarihi itibarıyla kasabada hastalığın ortadan kalktığı belirtilmiştir. Tırnova'ya 4 saat mesafedeki Kadı köyünde de ilk defa hastalık görülmüş, 14 Ağustos'tan 2 Eylül tarihine kadar köyde 15 kişi vefat etmiştir. 808 numaralı gazetede her ne kadar hastalığın bundan sonra sona erdiği belirtiliyorsa da, daha eski tarihli 806 numaralı gazetede 6 Eylül tarihinde köyde 10 kişinin vefat ettiği ifade edilmiştir. İlk defa hastalık görülen bir başka yer yine Tırnova'ya bağlı Kosova köyüdür. 27 Ağustos - 16 Eylül tarihleri arasında köyde 19 kişi hastalanmış, bunlardan 10 kişi vefat etmiştir (*Tuna*, Nr.806; 807; 808).

Tuna Vilayeti'nden İstanbul'a giden yolcular karantina beklememek için zaman zaman Edirne yolunu kullanmaya çalışır, ancak dağ geçitleri de kordon altında tutulduğundan bunda pek başarılı olamazlardı. Ayrıca Edirne Vilayeti'nde her yıl Eylül ayı ortalarında kurulmakta olan Uzuncaabad Panayırının bu sene kolera hastalığı nedeniyle açılmayacağı yönünde bazı gazetelerde haberler yayımlanmış, buna karşılık 9 Eylül tarihli Edirne Gazetesi bunu tekdiz ederek panayırın her yıl olduğu gibi bu yıl da açılacağını ilan etmiştir (*Tuna*, Nr.808).¹²

¹² Panayırın kolera nedeniyle açılıp açılmayacağı genellikle bu dönemde sorun olmuştur. Genel yaklaşım panayırın açılış tarihine kadar bekleyip, o bölgede hastalık olmadığı ve gerekli sıhhiye tedbirleri alındığı takdirde panayırın açılması yönünde olmuştur (BOA.A.MKT.MHM., 460/52; 461/5; 461/14).

Bu arada özellikle Orta Avrupa ve Balkanları derinden etkileyen kolera salgını bütün devletlerin gündeminde bulunmaktaydı. Hastalıklara çare bulmak, karantina ve sağlık uygulamaları ile eczacılar ve doktorların vazifeleri gibi konularda fikir alışverişinde bulunarak yeni projeler üretebilmek gayesiyle 13 Eylül 1873 tarihinde Viyana'da bir kongre toplanmıştır. Çeşitli devletlere mensup üçyüzden fazla azanın katıldığı bu tıp kongresinin açılışını Avusturya Arşidükü gerçekleştirmiş, genel karantina uygulamalarının görüşüldüğü oturuma Osmanlı temsilcisi Doktor Abdullah Bey başkanlık etmiştir (*Tuna*, Nr.808).

Daha önce koleranın etkisinin azaldığı bir yer olarak belirtilen Plevne'nin Lakoyet köyünde 20 Eylül'de bir ve 24 Eylül'de de yine bir kişi olmak üzere iki kişi vefat etmiştir. Vilayet dahilinde Eylül ayında az da olsa hastalık örnekleri görülen yerlerden biri de Tulça'dır. Tulça'da 15-23 Eylül tarihleri arasında bir bahriye askeri ile bir kadın rahatsızlanmış, kadın zaman içinde iyileşirken asker vefat etmiştir. Son hastalık örneklerine rastlanan yerlerden biri de Hezargrad kasabasıdır. 22-24 Eylül tarihleri arasında kasabada 5 kişi koleradan vefat etmiştir. Filibe mutasarrıflığından Tuna Vilayetine gönderilen bir telgraftan anlaşıldığına göre Eylül ayı sonlarına doğru bölgede hastalık ortadan kalkmış, buna bağlı olarak Pazarcık ve Ortahan'daki karantina uygulamalarına son verilmiştir.¹³ Bundan sonra Pazarcık üzerinden Filibe taraflarına ve Uzuncaabad Panayırı'na gidecek olan insanların geliş gidişlerinin önündeki engel de kalkmıştır. Benzer şekilde Lom kazasında, Radomir kasabasında, Sofya kasaba ve köylerinde ve daha önce epeyce ölüm vakasının görüldüğü Orhaniye'nin Tütün nahiyesinde 20 Eylül civarında hastalık vakalarına rastlanmamış olması hastalığın yavaş yavaş ortadan kalktığı şeklinde yorumlanmıştır (*Tuna*, Nr.809; 810).

Nitekim 5 Ekim tarihine gelindiğinde Tuna Vilayeti dahilinde hastalığın devam ettiği çok az yer kalmış, bunlar da kordon altına alınmıştır.¹⁴ Bu vakalar artık önemsiz kabul edildiğinden hastalığın bölgeden kalktığı varsayımıyla dağ geçitlerinde ve Varna'da uygulanan karantina kaldırılmış, yakında buradan gidenlere İstanbul Boğazı'nda uygulanan karantinaya da son verileceği belirtilmiştir. Varna'daki karantina uygulamasına son verilmesi neticesinde 6 Ekim tarihinden itibaren Rusçuk-Varna tren hattında posta seferleri haricinde yolcu seferlerine de başlanmıştır. Bu arada Eflak-Boğdan taraflarında da uzun zamandır hastalık vakasına rastlanmamış olması Yergöğü, Kalafat, Oltaniçe, İbrail, İsmail ve Kalas gibi yerlerde hastalığın sona erdiği izlenimini doğurmuş, ancak ihtiyaten bu bölgelerden gelenlere karantina uygulamasına devam edilmiştir (BOA., A.MKT.MHM., 465/97; *Tuna*, Nr.812). Yine Bergos'tan Sünne'ye kadar olan bölge de temiz kabul edilmiş ve buradan gelenlere Haliç'te uygulanan karantinaya son verilmiştir. 5 Ekim tarihi itibarıyla Sünne'nin merkezinden ve Tuna bölgesinden İstanbul'a gidenler için karantina uygulamasına devam edilmekle birlikte, 19 Ekim'den itibaren kolera hastalığının sona ermesi nedeniyle Sünne kasabası da temiz kabul edilen yerler arasına girmiştir (*Tuna*, Nr.813; 816).

Son olarak 24 Eylül tarihinde hastalık nedeniyle ölüm vakası görülen Hezargrad merkezinde artık hastalığa rastlanmadığından 19 Ekim tarihi itibarıyla kasaba üzerindeki kordon uygulaması kaldırılmıştır. Ancak kazaya bağlı hastalık görülen bazı köyler ihtiyaten bir müddet daha kordon altında tutulmaya devam edilmiştir (*Tuna*, Nr.816).

1973 yılı kış mevsimi yaklaşırken alınan sıhhiye önlemleri sayesinde vilayet dahilinde kolera tehdidi artık iyiden iyiye azalmış, sadece birkaç yerde cızız vakalara rastlanır olmuştur (BOA., İ.DH., 674/46977). 12 Kasım tarihinde Sofya'ya 6 saat mesafede bulunan 4 ayrı köyde kolera ortaya çıkmış ve birkaç kişi vefat etmiştir. Bunun üzerine ilgili köylere 2 doktor ve 1 eczacı sevk edilmiş, gerektiği takdirde köylerin kordon altına alınacağı ve sağlık kurallarının uygulanabilmesi için zabtiye memurları gönderileceği belirtilmiştir (*Tuna*, Nr.823). Benzer şekilde 19 Kasım'da Sofya Sancağı'na bağlı olup Niş sınırlarına yakın bulunan Şehirköy kazasının iki ayrı köyünde kolera vakalarına rastlanmıştır. Tedbir olarak yolcuların Niş ve Sofya'da karantina altına alınmaları yerine, bu iki köyün kordon altına alınması uygun görülmüştür. Ayrıca bu köyler Sofya'dan Niş'e giden ana yol üzerinde bulunduğundan, yolcuların ve posta görevlilerinin bu köylere uğramaması için güzergahta küçük değişiklikler öngörülmüştür. Ancak hastalık kötüye gitmemiş, doktor raporlarından anlaşıldığına göre 15 gün boyunca köylerde ölüm vakası olmamıştır. Bu durum 5

¹³ 7 Eylül 1873 tarihinde Sıhhiye Nezareti'ne yazılan bir yazıdan anlaşıldığına göre Pazarcık'ta bir çocuğun koleradan vefat etmesi üzerine kaza kordon altına alınmış, Filibe ile olan irtibat nedeniyle iki kaza arasında uygun bir yerde karantina uygulamasına gidilmiştir (BOA.A.MKT.MHM., 463/27).

¹⁴ İlk defa olarak 22 Ekim tarihinde Tırnova Sancağı dahilinde yer alan Lofça ve Servi kazalarında hastalık görülmesi üzerine buraları da kordon altına alınmıştır (*Tuna*, Nr.817).

Aralık itibarıyla köylerdeki kordon uygulamasının kaldırılması ve yolcular ile posta memurlarının eski ana yolu kullanmalarıyla neticelenmiştir (*Tuna*, Nr.825; 830).

21 Aralık tarihine gelindiğinde Eflak-Boğdan taraflarında artık kolera vakalarına rastlanılmaması, 17 Aralık'tan itibaren karşı taraftan Tuna'nın güneyine geçmek isteyenler için karantina uygulamasına son verilmesiyle sonuçlanmıştır. Karşı taraftan gelenlere doktor kontrolünden sonra sağlıklı olduklarına dair bir belge verilmesi uygun görülmüş, bu durum Tuna Vilayet makamı tarafından ilgili yerlere bildirilmiştir (*Tuna*, Nr.833).

Kolera vakalarının son bulmasıyla birlikte bu hastalığın ortadan kalkmasında önemli görevler üstlenmiş olan bazı memurlara kendilerini onurlandırmak için *Osmâni* ve *Mecîdi* nişanları verilmesi uygun görülmüştür (BOA., A.MKT.MHM., 468/57).

Sonuç

Hiç şüphesiz kolera nedeniyle pek çok kişinin hayatını kaybetmesi bazı ailelerin yok olmasına neden olmuş, bazı çocuklar yetim kalmış ve çeşitli aile dramları yaşanmıştır. Az da olsa insanların yer değiştirmesiyle demografik dengelerde de değişimler olmuştur. Ayrıca ekonomik faaliyetlerdeki aksamalar insanların geçimlerini olumsuz yönde etkilemiştir. Zira Tuna yoluyla her an batı ve doğu yönünde büyük bir ticari hareketlilik söz konusuydu. Ayrıca pek çok yerde olduğu gibi Tuna Vilayeti dahilinde de ekonomik amaçlı olarak her yıl fuarlar kurulmaktaydı. Kolera vakalarının genel olarak bu faaliyetlere ket vurduğu söylenebilir.

7 Mayıs 1873 tarihinde Vidin'de başlayarak sene sonuna kadar Tuna Vilayeti'ni etkisi altına alan kolera salgını özellikle Rusçuk, Tulça, Tırnova, Hezargrad, Plevne, Şumnu, Berkofça, Orhaniye ve Pravadi gibi mahallerde önemli kayıplara neden olmuştur. Kolera vakasının görüldüğü yerlerin kordon altına alınması, yolcuların karantina uygulamasına tabi tutulması, ilgili yerlere doktor ve eczacı sevk edilmesi, hastalar için havası temiz yerlerde kulübeler inşa edilmesi, karantina ve kordon uygulamaları için memurlar tayin edilmesi gibi önlemlerle salgın hastalığın üstesinden gelinmeye çalışılmıştır.

Tuna Vilayeti'nde kolera nedeniyle hayatını kaybedenlerin ve hastalığa yakalananların sayısını tam olarak tespit edebilmek biraz zor gözükmektedir. Zira bütün ölüm ve hastalık vakaları resmi kayıtlara tam olarak geçmemiştir. Anlaşıldığı kadarıyla kolera vakası görülen yerlerden Vilayet merkezine telgraflar çekilerek hastalıkla ilgili bilgiler aktarılmıştır. Yine Rusçuk'ta basılan ve temel kaynağımız olan Tuna Gazetesi bu konuda büyük bir görev icra etmiş, Vilayet merkezine ulaşan bilgilere gazete sayfalarında yer vermiştir. Ancak bütün verilerin düzenli olarak Vilayet merkezine aktarıldığını ve gazeteye yansıtıldığını söylemek mümkün değildir. Her şeye rağmen gazetede çok ayrıntılı bilgiler yer almış, kolera vakasının gidişatı hakkında bilgilenmemiz sağlanmıştır. Bu şartlar altında 1873 yılında Tuna Vilayeti dahilinde tespit edebildiğimiz kadarıyla 1171 kişi hayatını kaybetmiştir. Yaklaşık olarak 2000 civarında kimse da hastalığa yakalanmış ancak tedavi sonrasında sağlığına kavuşmuştur.

21 Aralık tarihli Tuna Gazetesi'nde dünya genelinde kolera salgınından hastalanan ve ölenlerle ilgili sayısal bilgi verilmesi oldukça dikkat çekicidir. Buna göre, ülkelerde yayınlanan 1873 yılına ait resmi istatistiklerde dünya genelinde koleraya yakalandığı bilinen kimseler 433.295, hayatını kaybedenler 183.549, yapılan tedaviler sonucunda sağlığına kavuşanlar 247.718 ve tedavisine halen devam edilenler 2.028 kişi olarak verilmiştir.¹⁵

KAYNAKÇA

I. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

HARİCİYE NEZARETİ TERCÜME ODASI (BOA.,HR.TO.) 247/56; 329/19; 329/20; 329/21; 329/25; 329/72; 454/25; 455/9; 550/110.

B.E.O. SADARET EVRAKI MEKTUBİ MÜHİMME KALEMİ (BOA.,A.MKT.MHM.) 453/24; 454/3; 456/44; 459/57; 460/20; 460/52; 461/5; 461/14; 461/54; 463/27; 465/97; 468/57.

¹⁵ Gazetede halen tedavisi devam edenlerin sayısı 2.978 olarak verilmekle birlikte, toplamda verilen rakamı doğru kabul edersek tedavi görenlerin sayısı yanlış olmalıdır. Zira toplam rakamdan ölen ve sağlığına kavuşanların sayısını çıkardığımızda geriye 2.028 kalmaktadır (*Tuna*, Nr.833).

İRRADE HARİCİYE (BOA.,İ.HR.) 249/14797.
İRRADE DAHİLİYE (BOA.,İ.DH.) 45843; 674/46977,

II. Tuna Gazetesi

Tuna Gazetesi, Nr. 628; 632; 633; 637; 643; 680; 682; 683; 684; 722; 755; 770; 771; 772; 774; 775; 778; 781; 782; 786; 788; 790; 791; 792; 793; 794; 795; 796; 797; 798; 799; 800; 801; 802; 803; 804; 805; 806; 807; 808; 809; 810; 812; 813; 816; 817; 823; 825; 830; 833.

III. Salnameler

Tuna Vilayeti Salnamesi, Def'a 1, Tuna Vilayet Matbaası, Rusçuk 1285 (1868-1869).
Tuna Vilayeti Salnamesi, Def'a 5, Tuna Vilayet Matbaası, Rusçuk 1289 (1872-1873).
Tuna Vilayeti Salnamesi, Def'a 6, Tuna Vilayet Matbaası, Rusçuk 1290 (1873-1874).

IV. Basılı Kaynaklar

AYDIN, Erdem; "19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması", *OTAM*, Sa.15, Ankara, 2004, ss.185-207.
ÇETİNSAYA, Gökhan, BUZPINAR, Şit Tufan; "Midhat Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.30, İstanbul, 2005, ss.7-11.
KOCABAŞOĞLU, Uygur; "Tuna Vilayet Gazetesi", *OTAM*, Sa.2, Ankara 1991, ss.141-149.
KOLOĞLU, Orhan; *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, İstanbul 2006.
KUNERALP, Sinan; "Osmanlı Yönetimindeki (1831-1911) Hicaz'da Hac ve Koler", *OTAM*, Sa.7, (Çev. Münir Atalar), Ankara 1996, ss.
MACAR, Oya Dağlar; *Balkan Savaşları'nda Salgın Hastalıklar ve Sağlık Hizmetleri*, İstanbul Tarihsiz.
SELİMOĞLU, İsmail; "Balkanlardaki Türk İdare Sistemi (19. yy)", *Balkanlardaki Türk Kültürünün Dünü-Bugünü-Yarını*, Uluslararası Sempozyum (26-28 Ekim 2001), Bursa 2002, ss.117-141.

EK 1⁶

TUNA VİLAYETİ SANCAK VE KAZALARI (1873)

Rusçuk Sancağı	Vidin Sancağı	Sofya Sancağı	Tırnova Sancağı	Tulça Sancağı	Varna Sancağı
Rusçuk Kazası	Vidin Kazası	Sofya Kazası	Tırnova Kazası	Tulça Kazası	Varna Kazası
Silistre Kazası	Berkofça Kazası	Köstendil Kazası	Lofça Kazası	Köstence Kazası	Pazarcık Kazası
Şumnu Kazası	Lom Kazası	Samakov Kazası	Osmanpazarı Kazası	Babadığı Kazası	Balçık Kazası
Hezargrad Kazası	Rahova Kazası	Dobniçe Kazası	Gabrova Kazası	Sünne Kazası	Pravadi Kazası
Ziştovi Kazası	Adliye Kazası	Radomir Kazası	Servi Kazası	Maçın Kazası	Mankalya Kazası
Niğbolu Kazası	İvraca Kazası	Orhaniye Kazası		Hırsova Kazası	
Plevne Kazası	Belgradçık Kazası	İzladi Kazası		Mecidiye Kazası	
Cuma-i Atik Kazası		Cuma Kazası			
Tutrakan Kazası					

¹⁶ (*Tuna Vilayeti Salnamesi*, 1289-1290 (1872-1874); 100-102).

EK 2
TUNA VİLAYETİ'NDE
SANCAK VE KAZALARA GÖRE NAHİYELERİN DAĞILIMI (1873)

Ruşçuk Sancağı	Vidin Sancağı	Sofya Sancağı	Tırnova Sancağı	Tulça Sancağı	Varna Sancağı
Şumnu'ya bağlı Yenipazar Nahiyesi	Vidin'e bağlı Adakale Nahiyesi	Samakov'a bağlı İhtiman Nahiyesi	Tırnova'ya bağlı İlne Nahiyesi	Tulça'ya bağlı Kili Nahiyesi	Pazarcık'a bağlı Kozluca Nahiyesi
		Radomir'e bağlı Peronik Nahiyesi	Tırnova'ya bağlı Dranova Nahiyesi	Tulça'ya bağlı Mahmudiye Nahiyesi	
		Orhaniye'ye bağlı Etrepol Nahiyesi	Tırnova'ya bağlı Taravne Nahiyesi	Babadağı'na bağlı İsakçı Nahiyesi	
		Orhaniye'ye bağlı Tütün Nahiyesi	Tırnova'ya bağlı Bebrova Nahiyesi	Mecidiye'ye bağlı Boğazköy Nahiyesi	
			Tırnova'ya bağlı Rahovitçe Nahiyesi		
			Lofça'ya bağlı Toryan Nahiyesi		
			Osmanpazarı'na bağlı Kazgan Nahiyesi		

EK 3
TUNA VİLAYETİ'NDE 1873 YILINDA KOLERADAN ÖLENLERİN
SANCAK VE KAZALARA GÖRE DAĞILIMI¹⁷

Ruşçuk Sancağı (Toplam: 274)

Ruşçuk Kazası	Silistre Kazası	Şumnu Kazası	Hezargrad Kazası	Ziştovi Kazası	Niğbolu Kazası	Plevne Kazası	Cuma-i Atik Kazası
41	6	75	77	6	7	55	7

Vidin Sancağı (Toplam: 292)

Vidin Kazası	Berkofça Kazası	Lom Kazası
14	262	16

Sofya Sancağı (Toplam: 213)

Sofya Kazası	Radomir Kazası	Orhaniye Kazası
12	10	191

Tırnova Sancağı (Toplam: 114)

Tırnova Kazası	Lofça Kazası	Osmanpazarı Kazası
107	2	5

Tulça Sancağı (Toplam: 110)

Tulça Kazası	Köstence Kazası	Hırsova Kazası
59	10	41

Varna Sancağı (Toplam: 168)

Varna Kazası	Pazarcık Kazası	Pravadi Kazası
7	16	145

GENEL TOPLAM: 1171

¹⁷ Köy ve nahiyelerdeki ölü sayısı bağlı oldukları kazanın hanesine yazılmıştır. İlgili kaynakça ile yukarıdaki rakamlara ulaşılmakla birlikte, kolera vakalarına rastlanan yerlerden Tuna Vilayeti merkezine bildirilen ölü sayılarında bilgi akışındaki aksaklıklar nedeniyle eksiklikler olabileceği göz ardı edilmemelidir.